

KADİM YUNANDA SİYASİ TEŞEKKÜL

Doçent Dr. Recai G. Okandan

I. *Site ve mümeyyiz vasıfları*; II. *Hükümet şekilleri*: a) Krallık, b) Oligarşi, c) İstibdat, d) Demokrasi; III. *İsparta Sitesinin siyasi ve içtimai teşkilâtı*: 1) Torlar, fert ve Site münasebatı, 2) İspartada siyasi teşkilât, 3) İspartada sosyal teşkilât; IV. *Atina Sitesinin siyasi ve içtimai teşkilâtı*: 1) İyonlar ve Atina sitesinin siyasi tekâmülü, a) Kralliyet, b) Aristokratik Hükümet, c) İstibdat, d) demokrasi, e) Demagoji ve Atina Sitesinin âkibeti, 2) Atina Sitesinin demokratik siyasi teşkilâtı, 3) Atina Sitesinin sosyal teşkilâtı;

V. *Netice.*

I.

Site ve mümeyyiz vasıfları

Kadım Yunanlıların muhtelif sahalarda olduğu gibi siyasi ve içtimai sahadaki faaliyeti de çok müsmir olmuş ve bu hususta kendi kıymet ve ehemmiyetini halen bile muhafazaya muvaffak olan şayanı dikkat bir eser meydana getirmişlerdi. «Polis» yahut «Site» namını taşıyan bu eser, kadim yunan siyasi teşekkülünün temelini, onun en esash bir unsurunu teşkil etmekte idi [1].

«Site», siyasi, iktisadi, içtimai ve dinî bir tekâmülün mahsulü olarak meydana gelmişti; ferdiyetçi bir hilkat ve fıtrata malik olmayan Yunanlılar, en eski devirlerdenberi küçük küçük topluluklar halinde yaşamağa başlamışlar ve aralarında mevcut ırk, dil ve din gibi muhtelif rabitalarla birbirlerine yaklaşılarak göçebe veya mu- kim bir halde yaşayan ufak birlikler meydana getirmişlerdi. Ferd- lerin yekdiğerlerine yaklaşmasında mühim bir rol oynayan bu muhtelif unsur ve bağlar, Yunan birliklerinin en iptidai şeklinin zu-

[1] *Qustave Fougères, Les premières civilisations, Paris, 1938, Sa: 325 - 326.*

hur ve teessüsünü mümkün kılmışlardı; ve bu hususta tesirini gösteren, yani ufak birlikleri husule getiren bağ ve rabita siyasi olmaktan ziyade kan, ırk, dil ve din gibi muhtelif unsurlara istinat etmekte idi.

Bu muhtelif unsurların tesiri altında vukubulan yaklaşıma ve birleşme, içtimaî ve hattâ müstakbel siyasi teşekküllerin en iptidai nüvesini teşkil eden «aile» yi vücade getirmişti. Bilâhara, vukubulan tabii tekâmül ve inkişaf neticesi, ailelerin gittikçe genişlemesile aile mefhumunun şümül ve çerçevesi de tevessü eylemiş ve erkek soydan olmak üzere aynı ecdattan gelen müteaddit ailelerden müteşekkil «genos» namı altında daha vasi birlikler meydana gelmişti [2]. Daha sonraları, müteaddit «genos» ların ittihadile «fratri» (*Phraterie*) namı altında daha büyük birlikler vücade gelmiş ve bunların birleşmesile de bütün bu zikrettiğimiz toplulukların fevkinde büyük kabileler, «Tribu» (*Phylé*) denilen teşekküller zuhur etmişti. Her «Tribu» nün kendine mahsus bir kralı mevcuttu; «Tribu» ye dahil ailelerin kâfesinin reisi bulunan kral (*Phylobasileus*), aynı zamanda dinî merasimleri ifa ve onlara nezaret ederdi [3]. Nihayet son bir merhale olarak, «Tribu» lerin ittihadile de «Polis» yahut «Site» namı altında daha vâsi ve kendisinde siyasi bir teşekkül mahiyeti mevcut bulunan daha büyük bir birlik meydana gelmiş; ve kadim Yunanlıların umumî ve hususî hayatları tamamen bu «Site» çerçevesi dahilinde tekâmül ve inkişaf etmişti.

«Polis» yahut «Site», kendine mahsus müstakil ve muhtar bir varlığı haiz bulunuyordu; kendisinde içtimaî, iktisadî ve siyasi bir organizm mahiyeti mevcuttu. Bu mahiyet, kadim Yunan «Site» sini bugünkü devlet mefhum ve telâkkisine takarrup ettirecek kadar bir mükemmeliyet arzetydi. Ufak ve mahdut bir arazi dahilinde yaşayan tali topluluklardan müteşekkil ve muayyen bir muhtariyeti haiz bulunan «Site» dahilinde, aile, hukuk, siyaset gibi muhtelif mefhum ve telâkkiler, hattâ bazan bunların birbirinden tefrikini imkânsız kılacak surette, yekdiğerleriyle tamamen imti-zaç etmiş bir halde bulunuyorlardı [4]. «Site» nin çerçevesi dahi-

[2] Robert Cohen, Athènes, Une Démocratie, Paris, Sa: 19.

Pierre Roussel, La Grèce et l'Orient, Paris, 1938, Sa: 48.

Qustave Fougères, Les premières civilisations, Paris, 1938, Sa: 326.

[3] Qustave Fougères, aynı eser, Sa: 326 - 329.

[4] Marcel de la Bigne de Villeneuve, Traité générale de l'Etat, Paris, 1929, Cilt: I, Sa: 84 - 85.

line giren bir çok unsurlar mevcuttu; örf ve âdât, hukuk, sanat, ziraat, ticaret, sanayi gibi muhtelif hususat hakkında Yunanlıların bilûmum müşterek temayül ve sâyleri «Site» mefhumu dahilinde cemolunmuşlardı [5]. «Site», siyasi, iktisadi, içtimai ve askerî bir birliği ifade ediyordu.

«Site» dahilinde kendisini tebarüz ettiren bu vahdetin husul ve zuhurunda dinin oynadığı rol bilhassa çok mühimdi. Kadım Yunanlılar siyasi cemiyet fikrini dini cemiyet fikrile mezcedecek kadar ileri gitmişlerdi. «Site» aynı zamanda dini bir birliği, müşterek bir ilâh ve mabedi ifade ederdi; bu iki birliği yekdiğerinden ayırdedebilmek liyakatini gösterememişlerdi. Muayyen bir mahalde sakin ferdler arasında mevcut din birliği, kadım Yunanlılarda âdeta içtimai bir bağ rolünü oynamış; muhtelif birliklerin ve nihayet «Site» nin teşekkül ve teessüsüne hizmet etmişti; dinin bu husustaki mevki ve ehemmiyeti çok büyüktü. «Site» nin teşekkül ve teessüsüne takaddüm eden safhalarda olduğu gibi, din, daha sonraları, yani «Site» nin husulünden sonra da, zuhur eden bu siyasi teşekkülün kuvvetlenmesine, onun itmam ve inkişafına çok büyük bir yardımda bulunmuştu [6].

Kadım Yunanlılarda din ve devlet ikiliği, din ve devlet arasında ayrılık gibi bir şey mevzuubahs olmamıştı. Bu iki mefhum, yani «din» ve «Site» mefhumları yekdiğerile tamamen imtizaç etmişlerdi. Site ve din telâkkileri arasında vüs'at, şümul ve ehemmiyet noktasından hiç bir fark yoktu. Her ikisinin de ifade ettiği mânâ tamamen yekdiğerinin aynı idi. Ferd, kendisi için, «Site» ve «ilâh» ların haricinde bir hukuk ve istatünün mevcudiyetine ihtimal veremiyordu. «Site» ferd için ne kadar mühimse, «din» de o kadar büyük bir ehemmiyeti haizdi. Meselâ «Atina» sitesinde dinin icaplarını kabul ve icra etmiyen bir ferd için «Atinalı» sıfatını iktisap kat'iyyen mevzuubahs olamazdı.

Kadım Yunanlılarda içtimai ve siyasi bir bağ olan dinin aynı zamanda bir tecezzi unsuru olduğunu, ve yahut, diğeri bir tâbirle, dinin «Site» nin fevkinde daha büyük siyasi teşekküllerin husul ve zuhuruna mâni olduğunu da söylemek lâzımdır. Din, kadım Yunanda umumî vahdetin teessüsüne, site hudutlarının daha büyük siyasi birlikler halinde büyümesine, Siteler arasında daimî bir

[5] *Bluntschli*, *Théorie générale de l'Etat*, Sa: 41.

[6] *Fustel de Coulanges*, *La Cité antique*, Paris, 1864, I. III. ch. III.

konfederasyon teşkiline ve bilhassa bir çok Sitelerin ittihadından meydana gelmesi muhtemel büyük bir devletin zuhuruna tamamen mâni olmuştu. Zira, her Sitenin kendine mahsus bir ilâhı mevcuttu; bu ilâhın komşu Sitelerle hiç bir alâkası mevcut değildi; muayyen bir Siteye mensup olan ferd o Sitenin hudutları haricine çıktığı zaman her türlü hukuk ve himayeden tamamen mahrum bir halde kalmış olurdu; dinî ve hukukî teşkilâtın himaye ve şefkati Sitenin hudutları haricine çıkamamakta idi. İçinde bulunduğu bir Sitenin ilâhlarından, eğer ferd o Siteye mensup değilse, hiç bir şey talep edemez, onun himayesinden müstefit olamazdı. İşte bundan dolayıdır ki, hâkim olan bu tarzda bir telâkki, ferdleri Site hudutları dahilinde hapsederek onların daha geniş birlikler teşkil etmelerine büyük bir mâni teşkil etmişti. Hattâ Siteler yekdiğerele harp halinde buldukları zaman onların kendi ilâhları arasında da mücadelenin başladığı kanaati hâkim bulunmakta idi; muharip Sitelerin ilâhları da birbirinin hasmı olurlar, birbirleriyle mücadele ederlerdi. Böylece, Siteler arasındaki mücadele ve mütekabil intikam hisleri daha fazla teşdit edilmiş olurdu. Kısaca, Sitelerin teşekkülünde ve kuvvetlenmesinde mühim bir rol oynayan din, kadim Yunanda daha umumî ve daha geniş siyasi teşekküllerin teessüsü noktasından menfi bir tesir icra etmişti.

Diğer taraftan, Yunanlıların mensup oldukları Sitenin muhtariyetini muhafaza ve bu hususun temin ve tahakkukuna büyük bir ehemmiyet atfetmeleri de, dinin oynadığı bu menfi rolün takviyesine hizmet etmiş oluyordu. İstiklâl ve muhtariyetlerini muhafazaya çalışan Siteler, daha büyük bir birlik dahilinde kendi mevcudiyetlerinin ortadan kalkmasına muvafakat etmemişler; uzun zamanlar birbirleriyle mücadele ederek Site halinde yaşamayı, kendi istiklâllerinin muhafaza ve temadisini tercih etmişlerdi. Bundan dolayıdır ki ne «İsparta» ve «Atina» Sitelerinin mücadelelerinden ve ne de «tepe» Sitesinin diğer Siteleri kendi mukadderatına tâbi ve iştirak ettirmek için vukubulan teşebbüslerinden müsmir neticeler elde olunamamıştı. Bilâkis, bu mücadeleler, haricî düşmanların bu vaziyetten istifade etmelerine ve Yunanistanda uzun zaman devam eyliyen ecnebi hâkimiyeti altında kadim Yunan Sitelerinin kendi istiklâllerini kaybetmelerine müncer olmuşlardı.

Maamafih, kadim Yunanda hâkim olan dinî telâkkide vukubulan tekâmül ve inkişaf, ruhanî telâkkilerin mahallî ve mevziî karakterinde bir tahavvül de husule getirmemiş değildi. Bazı akide

ve telâkkiler, bazı ilâhlar yavaş yavaş umumîleşmeğe başlamış ve Siteler arasında dinî prensip ve düşünceler noktasından bir müşaheret ve iştirakin zuhur ve teessüsüne doğru gidilmişti. Nitekim bu tekâmül ve gidişin neticesi olarak «Delf» ve «Delos» gibi müşterek ve umumî mabedler zuhur etmiş ve keza «Olemp» namı altında bazı mabutlar bütün Yunanlılar tarafından müşterek mabut olarak kabul edilmişlerdi; yine bu cümleden olmak üzere, her dört senede bir, gök tanrısı ve bütün ilâhların kiralı «Zeüs» şerefine icra edilen olimpiyat oyunlarına da bütün Yunanlılar iştirak ederlerdi. İşte dinî fikir ve telâkkilerde husule gelen bu iştirak, Sitelerin birbirleriyle olan münasebatın tezayüt ve inkişafında, onlar arasında daha fazla bir yaklaşmanın tahakkuk ve teessüsünde mühim bir rol oynamış; ve hattâ zuhur eden fevkalâde hâdiselerin de tesiri altında, istiklâllerini muhafaza etmekle beraber Siteler arasında daha sıkı bir birlik ve takarrübün husulünü mümkün kılmıştı; nitekim, «Pelepenez» [7] ve «Delos» [8] ittihatları, bu tarzda bir birliğin en canlı birer nümunesi olarak meydana getirilmişlerdi; fakat, muvakkat bir zamana münhasır kalan bu ittihat temayülleri, tam bir siyasî birliği ifade etmekten de her halde çok uzak bulunuyorlardı.

Harice karşı kendi istiklâlini muhafaza hususunda çok kıskanç bulunan kadim Yunan Siteleri, dahilde, yani kendi hudutları içinde yaşayan fertlere karşı da nüfuz ve otoritelerini büyük bir titizlikle müdafaaya çalışmışlardı. Ferdin Siteye bağlılığını mutlak surette temine gayret eden Siteler, her işe karışan, her türlü faaliyete müdahale eden siyasî bir teşekkül mahiyetinde idiler. Ailenin istiklâli, ebeveynin çocukları üzerindeki talim ve terbiyesi, fertlerin serveti, doğrudan doğruya Sitenin kontrol ve mürakabesi altında bulunuyordu. Site her şeyi kendi mürakabesine tâbi kılar, her şeye müdahale ederdi. Site fertlerin liyakat ve ehliyetinden kabil olduğu kadar istifade edebilmek salâhiyetini haizdi. Topluluk dahilinde her şeyden evvel mevzuubahs olan Sitenin menfaati idi; her şeyi tanzim ve tertip eden, ferde hür ve asil bir hayat bahşeden Site idi; hâkim olan telâkkiye göre, Site her şeyi yapmağa müktedir

- [7] *Tarih*, T. T. T. Cemiyeti tarafından, Cilt: I, Sa: 209.
Dr. Ch. Crozat, *Ämme Hukuku dersleri*, 1938, İstanbul, Sa: 45.
Pierre Rousse, *La Grèce et l'Orient*, Sa: 44.
- [8] *Tarih*, T. T. T. Cemiyeti tarafından, Cilt: I, Sa: 218.
Dr. Ch. Crozat, aynı eser, Sa: 45.

gayri mahdut bir iktidar ve salâhiyeti haiz bulunmakta idi [9]; ve bu iktidar ve salâhiyetin derececi vüs'ati de, Sitelere ve buralarda sakin bulunan fertlerin hilkat ve mizacına göre tahavvül ederdi.

İşte, kadim Yunanlıların siyasi teşkilâtı, âmme hukukunun esasları izah ettiğimiz bu «Site» veya «Polis» sistemine istinat etmekte idi. Memleket muhtelif ve müstakil Sitelere ayrılmış, parçalanmış bir halde bulunuyordu; hâkim olan «Site» siyasi rejimi idi. Bugünkü anladığımız mânâda «Devlet» diye bir şey tahakkuk ettirilmiş değildi. Kadim Yunan siyasi teşkilât ve müesseseleri, halen istimal edilen «Devlet» kelimesile ifade olunabilecek bir mahiyette değillerdi; mevcut olan, bugünkü mânâda «Devlet» değil bir «Site» teşkilâtı idi [10]; bütün Yunan yarım adasına hâkim bir Yunan devleti meydana getirilmiş değildi. Kadim Yunanlıların bilûmum faaliyeti bu Site çerçevesi dahilinde cereyan etmiş ve onun haricine çıkamamıştı. «Site», kadim Yunanlıların esas teşkilâtının nüvesini, temelini teşkil etmekte idi [10 a].

Site, aynı zamanda, kadim Yunanlıların siyasi nazariye ve düşüncelerinin de bir ilham menbaı olmuş; ve bu telâkkiler üzerinde de büyük bir tesir icra eylemişti. Yunan filozoflarının siyasi düşünce ve nazariyeleri bu «Site» telâkkisinin nüfuz ve tesiri altında kalmış; Site, onların doktrin ve telâkkilerinin hareket noktasını, temel ve esasını teşkil etmişti. Filiyat sahasında olduğu gibi, nazariyat sahasında da, Yunanlıların siyasi faaliyeti ve bu husustaki düşünceleri «Site» nin surlarını aşarak daha ileri gidememişti. «Site» kadim Yunan varlığının en esaslı bir uzvu ve en zaruri bir unsuru olarak karşılanmış ve o suretle müdafaa edilmişti.

II.

Hükümet şekilleri

Kadim Yunanda «Site» teşkilâtı esas olmakla beraber, «Site» lerin idaresi hususunda tatbik olunan siyasi sistem noktasından bunlar arasında muayyen ve yeknasak bir vaziyet mevcut değildi.

[9] *Bluntschli*, aynı eser, Sa: 32.

[10] *M. de la Bigne de Villeneuve*, aynı eser, Sa: 84 - 85.

[10 a] *Qustave Fougères*, Site'nin işgal ettiği mühim mevkiî şu suretle ifade etmektedir: «La cité est le coeur de l'organisme hellénique». Bakınız: «Les premières civilisations, Paris, 1938, Sa: 325».

Her «Site» kendi ihtiyacına uygun bir siyasi rejimi kabul ederek onu tatbika çalışmıştı. Fakat, bu vaziyet, kadim Yunanda şekil ve idare noktasından muayyen bir istikrarın mevcudiyeti demek değildi. «Site» ler, siyasi rejim hususunda, muhtelif sebep ve âmillerin tesiri altında, tabii ve zaruri bir tekâmül ve inkişafa sahne olmuşlardı. Tarihin muhtelif devirlerinde yekdiğerinden çok farklı muhtelif hükümet şekilleri tatbik edilmiş; ve Yunan «Site» lerinden bazıları, bu tarzda bir tekâmül ve inkişafta diğçerlerine nazaran daha çabuk ve daha ileri gitmeğe muvaffak olmuşlardı. «Site» ler, umumiyet itibarile, sırasile, «Kırallık», «Oligarşi», «İstibdat» ve nihayet «Demokrasi» gibi yekdiğerinden ayrı dört muhtelif siyasi sistem, dört muhtelif hükümet şekli tatbik etmişlerdi; ve bunlardan bazılarının muayyen bir sisteme saplanarak onunla kendi siyasi mevcudiyetini idameye çalıştıkları da vakidi.

a) Kadim Yunan «Site» lerinde tatbik olunan en eski hükümet şekli, ilk siyasi rejim olarak «Kıraliyet» i görmekteyiz [11]. Kırallık, hakikatte, nüfuz sahası daha geniş olan pedersahi otoritenin en yüksek derecesinden başka bir şey değildi. Kıraliyetin en iptidai şekli tamamen «*patriyarkal*» bir menşç ve esasa istinat ediyordu. Kıraliyet, kendi esas ve menşçini «*genos*» da, «*patriyarkal*» ailede bulmakta idi. Kıraliyet, «*Klan*» ın kollektif inkişaf ve tevessüü ile husule gelen daha geniş, daha büyük bir topluluk üzerinde nüfuz ve tesirini icra eyliyen pedersahi otorite ve sulta'nın en yüksek şeklini ifade ediyordu.

Yunan «Site» lerinde en kadim sistem olarak tesadüf edilen Kıraliyet siyasi rejiminin hakiki mahiyetini tebarüz ettirebilmek için, Girid adasındaki «*Minos*» kırallığının hâkim bulunduğu devirle «*Torlar*» ın istilâsından sonraki kıraliyet devrini yekdiğerinden tefrik etmek lâzımdır. Bu devirlerden her birinin kendine mehsus kıraliyet hükümet şeklinin, bünye ve mahiyeti itibarile yekdiğerinden farklı olduğı görölmektedir. Bunlardan «*Minos*» kırallığında mutlak ve teokratik bir mahiyet mevcuttu; cismanî ve ruhanî iktidarları kendi şahsında temerküz ettiren kıral, mutlakiyeti tam mânâsile tahakkuk ettirmiş oluyordu. Tanrının maddî bir ifadesi olan kıralın şahsında tamamen ilâhî bir sıfat ve mahiyet mevcuttu. Kıral, doğrudan doğruya tanrıyı tecessüm ve ifade ettiren bir şahıs o-

[11] Bakınız: *Qustave Fougères*, aynı eser, Sa: 331 - 337; *Louis Bréhier*, *La Royauté homérique et les origines de l'Etat en Grèce* «*Revue historique*, C: 84, Sa: 1 - 32, C: 85, Sa: 1 - 23».

larak karşılanmıştı. Kelimenin hakikî mânâsile mutlak bir rejim, bir şekli hükûmet hâkim bulunuyordu. Kırallın mutlak salâhiyet ve iktidarını tahfif edecek hiç bir firen mevcut değildi. «*Minos*» Kırallığının bu mutlak ve teokratik karakteri, daha sonraları kendi muhitindeki diğer siyasî teşekküller üzerinde de tesirini göstermekten geri kalmamıştı. Nitekim, Yunan yarımadasında icrayı hükûmet eden diğer kıralityetlere, ve bilhassa «*Akalar*» ın kırallarına nümunei imtisal olmuş ve oralarda da mutlak ve teokratik bir rejimin teessüsünü mümkün kılmıştı.

Milâttan evvel on birinci asırda vukubulan «*Torlar*» ın istilâsile, kıralityetin haiz bulunduğu bu mutlakiyet vasfının tezelzüle uğradığı görülmüyordu. Filhakika, mevcut olan siyasî sistem yine kıralityetti; fakat bu şekli hükûmette «*Minos*» kırallık devrinin hâkim bulunduğu devirlerdeki gibi mutlak bir mahiyet mevcut değildi. Kıralityet «*genos*» tan daha vâsi bir topluluk üzerinde nüfuz ve tesirini gösteren pederşahi bir otorite halini iktisap etmişti; kıralityet, ailelerden müteşekkil feodal bir birlik mahiyetinde idi. «*Aile*» ve «*Tribu*» reislerine verilen «*Basilös*» ve «*Anaks*» isimleri aynı zamanda kırallar için de istimal olunuyordu. Kıralityet tamamen pederşahi bir esasa istinat ve kırallar da pederşahi sultanın en yüksek merhalesini ifade ediyorlardı.

Kırallın «*ruhanî*» ve «*cismanî*» olmak üzere iki nevi salâhiyeti mevcuttu; ve bunlardan ruhanî iktidar bilhassa büyük bir ehemmiyet arzettekte idi. Nasıl «*aile*» reisleri mensup oldukları ocağın dinî ve ruhanî reisi idiseler; en yüksek, en büyük kırall mânâsına gelen «*Basilötatos*» ta nihayet daha geniş bir aileden başka bir şey olmayan «*Site*» ocağının ruhanî şefi idi. Kırall, Tanrı ile fertler arasında bir mutavassıt rolünü oynuyordu; «*Site*» nin kendisine ced veya hâmi olarak tanıdığı kahramanın varisi sıfatını haiz bulunuyordu. Dinî merasimin icabatını, Tanrının teveccühüne mazhariyeti temin edecek mukaddes formülleri yalnız kırall bilirdi. İnsanlarla İlâhlar arasında mutavassıt rolünü ancak kırall ifa edebilirdi. Cismanî ve ruhanî iktidar tamamen mezcedilmiş ve bunlardan birincisi ikincisi dahilinde kısmen inhilâl etmiş bir halde bulunuyordu. Kırallın haiz bulunduğu iktidar ve salâhiyetlerde Tanrının bir ihsan ve mevhibesi mahiyeti mevcuttu. Asâ, taç, taht gibi hükümdarlığın alâmetlerini teşkil eden hususatın herbirinde birer ilâhî sembol mahiyeti mevcuttu. Kırall, bunlardan hükümdarlık asâsını doğrudan

doğruya gök tanrısı ve bütün ilâhların kiralı olan «Zeus» ten almış bulunuyordu [12].

İktidarın intikali hususunda veraset usulü kabul edilmişti. Aile dahilinde babanın işgal ettiği mevki kendisinin ölümünden sonra nasıl erkek çocukların en büyüğüne intikal ediyorsa, kiralın ölümü halinde de iktidar mevkiini hükümdarın erkek çocuklarından en büyüğü işgal ederdi. Erkek çocuk bulunmadığı takdirde, halk hanedanı kiralı meyanından bir diğerini intihap ederdi.

Cismanî ve ruhanî iktidarı haiz bulunan kiralın salâhiyetlerinde mutlak bir mahiyet mevcut değildi. Her şeyden evvel, kiral olacak kimsenin şahsında, vukuf ve dirayet, hüsnü hareket, bedenî kuvvet ve dinç olmak gibi muhtelif vasıfların mevcudiyeti aranır; hattâ fazla ihtiyar olan kiralın, iktidarın istimali hususunda kendi yerine oğlunu tevkil etmesi icap ederdi. Kiralın ruhanî iktidar ve salâhiyetini tahdit eden gayrı mektup bir istatü mevcuttu; kiral dinî esasata, mevcut örf ve teamüllere uygun hareket edeceğine dair yemin ederdi; ve bu yeminin icabatı ile de tamamen mukayyetti.

Kiralın haiz bulunduğu cismanî iktidarda da mutlak bir mahiyet mevcut değildi. Filhakika askerî kumanda salâhiyetini haiz bulunan kiralın hükümdarlık asâsını kaldırarak verdiği kararlar kanun mahiyetini iktisap ederlerdi; fakat, kiralın bu husustaki salâhiyet ve iktidarı «*Tribu*» reislerinin hukukile de tahdit edilmiş bulunuyordu. Karar vermek yalnız kiralın salâhiyetine dahil bulunan hususattan olmasına rağmen, hükümdar, hakikatte, «*Tribu*» şeflerinin muvafakatlerini istihsal etmeden hiç bir karar ittihaz eyliemezdi; onların rızaları lâhik olmadan topluluğu hiç bir mecburiyet ve taahhüt altına sokamazdı. Kiral, «*Tribu*» şeflerinden ve yahut büyük aile reislerinden tereküp eden «*Bule*» veya «*Geruzia*» namındaki meclisleri muntazaman içtimaa davet etmekle mükellefti. Kiralla halk arasında mutavassıt bir organ mahiyetinde olan bu aristokratik meclisler hükümdar tarafından içtimaa davet olunur ve kiral ittihaz etmek istediği kararların projelerini bu meclislere arzederdi. Meclislere dahil bulunan azalar, icrayı müzakere esnasında söz söylemek istedikleri zaman, bu meclisler tarafından icra ve istimal olunan kollektif hâkimiyetin sembolik asâsını alırlar ve bu asâ ellerinde olmak üzere söz söylerlerdi. Kiral ittihaz edeceği bilûmum kararları bu meclislere arz etmek mecburiyetinde idi;

[12] *Qustave Fougères, Les premières civilisations, Paris, 1938, Sa: 333.*

ancak umumî menfaati alâkadar eden karar ve tedbirlerin ittiha-zına taallûk eden hususatın, hür vatandaşlardan mürekkep halka da arzedilmesi icap ederdi. Bu hür vatandaşlar, «Site» lere göre muhtelif isimler alan «Agora» ve «Apella» namındaki umumî meydanlarda içtimaa davet olunur ve orada hükümdar tarafından umumî menfaati alâkadar etmek üzere ittihazı arzu olunan kararlar kendilerine bildirilirdi. Rey ita edilmeden, hiç bir münakaşa cereyan etmeden, halk meclisi, alkış veya sükût ile bu husustaki fikir ve reyini izhar ederdi. Kırıl ve maiyetindeki müşavirler halkın bu hususta izhar edeceği tarzı hareketi kendilerine göre tefsir ve ona kabul veya ademi kabul tarzında bir mânâ atfederlerdi. Halkın, arzolunan bu kararlara karşı ferdi ve şahsî itirazda bulunmak hakkı mevcut değildi; aksi takdirde, buna teşebbüs edenler şiddetle tecziye olunurlardı.

Kadim Yunan «Site» lerinde, «Kıraliyet» şekli hükûmeti uzun müddet tam mânâsile kendi mevcudiyetini muhafazaya muvaffak olamamıştı. Bu sistemin, Milâddan evvel dokuzuncu asırla yedinci asır arasında büyük bir zâfa düçar olduğu; Yunan «Site» lerinin hemen hemen hepsinde kırıl otoritenin sarsıldığı, kıymet ve ehemmiyetinin azaldığı görülüyordu. Kıraliyet, aristokrat sınıfın menfaatlerini temin ve tatmin sayesinde ancak kendi mevcudiyetini muhafaza edebiliyordu. Milâddan evvel sekizinci asırla altınca asır arasında inhitata doğru giden kırıl, aristokrat sınıfın nüfuz ve tesirinden kendisini kurtarabilmek, ona karşı kendi varlığını diriltebilmek için halkı kendisine mesnet yapmak ve onun kuvvet ve hürmetine mazhar olmak çarelerine tevessül etmişti. Kıralar, haiz oldukları siyasi, askerî, idarî, kazaî salâhiyetleri kaybetmişler; ve bütün bunlar gerek meclislere ve gerekse «*arhont*» ve «*piritan*» unvanını haiz büyük aile şeflerinden mürekep yüksek memurlara intikal etmişlerdi. Artık, «*Basilös*» unvanından başka hiç bir şeyi haiz olmayan kırallarda yalnız dinî vazifeler bırakılmıştı. Hattâ kırıl makamının da aynı hanedan dahilinde irsen intikali esnasından sarfı nazar edilerek ona intihap esasına müstenit ve her sene değişebilen yüksek bir memuriyet mahiyeti bahşolunmuştu. Bütün bunların neticesi olarak, «*Kıraliyet*» şekli hükûmetinden, «*Oligarşi*» namı altında diğer bir siyasi sisteme doğru bir gidiş kendini göstermiş oluyordu.

b) Kadim Yunan «Site» lerinde tatbik edilen diğer bir hükûmet şekli olarak «*Oligarşi*» yi görmekteyiz. Bu sistem, «Site» lere

ve muhtelif zamanlara göre tahavvül eyliyen hâkim ve nüfuzlu bir sınıfın icrayı hükûmetiydi [13]. «Site» içinde muayyen bir sınıfa mensup olanlar kırıallardan iktidarı almağa çalışarak, «Site» dahilinde bilcümle hukuk ve imtiyazattan kendilerinin müstefit olmalarını, kırالیyete mahsus iktidar ve salâhiyetlerin ancak kendileri tarafından istimal edilebilmesini ve «Site» dahilinde yüksek memuriyetlere ancak kendilerinin geçebilmelerini temine muvaffak olmuşlardı.

«*Oligarşi*» nin bazan doğum esasına istinat ettiğini, yani muayyen bir soy ve aileye mensup olanların icrayı hükûmet ettikleri; her «Site» dahilinde «*asiller*» namı altında muayyen ailelerden müteşekkil bir zümrenin hükûmet işlerini deruhte, siyasî iktidar ve salâhiyetleri istimal ettikleri görülüyordu. Bazan da büyük arazi ve malikâne sahiplerinin «Site» lere hâkim olarak icrayı hükûmet ettikleri, «Site» nin idaresini ele geçirdikleri; ve keza bazı ahvalde de ticarî ve sınaî sahalarda zenginleşen bir sınıfın icrayı hükûmet ettiği ve bu suretle zenginlik esasına istinat eden bir «*Oligarşi*» nin mevcudiyeti görülüyordu. Ancak icrayı hükûmet eden bu sınıf ve zümrelere mensup olanlar «Site» nin bahşettiği haklardan istifade ederler, Site dahilinde emlak ve arazi sahibi olabilirler ve nihayet büyük memuriyetlere geçebilirlerdi.

«*Oligarşi*» hükûmet şeklinin hâkim olduğu devirlerde, yüksek otorite ve iktidar gayri mesul bir «*Âyan Meclisi*» ne intikal etmişti; bu meclis kanunları yapar, icra organlarını tayin eder ve ittihaz etmiş olduğu kararları halk meclisine tebliğ ve empoze ederdi. Halk meclisleri karar vermek, rey ita etmek salâhiyetini haiz olmayıp, ancak kendilerine arzolunan her türlü hususatı kabul ile mükellef bulunuyorlardı. «Site» nin, iktidar ve salâhiyetleri haiz mümtaz sınıfı haricinde kalan diğer fertleri, hür ve fakat asil olmayan (*Laoi*) diğer bir zümre teşkil ederlerdi. «*Fratri*» ve «*Tribu*» lere dahil bulunan bu gayri asiller, «*gene*» nin aristokratik çerçevesi dahiline giremezlerdi. Bunlar icrayı hükûmet eden sınıfa nazaran daha aşağı bir zümreye mensup bulunurlardı.

«*Oligarşi*» şekli hükûmeti kadim Yunan «Site» lerinde sınıf mücadelelerine sebebiyet vermişti; aristokrat sınıfla bu zümreye

[13] Bu hususta bakınız: *Dr. Ch. Crosat*, *Âmme Hukuku dersleri*, 1938, İstanbul, Sa: 47; *Q. Fougères*, *Les premières civilisations*, Paris, 1938, Sa: 337 - 339.

mensup olmayanlar arasında vukubulan mücadelelerde, «iyi» lerin (agathoi) yahut «asiller» in (estholi) icrayi hâkimiyetine nihayet vererek iktidarı «köylüler» e (Kahoi) yahut «gayri asiller» e (laoi) intikal ettirmek gayesi hâkim bulunuyordu. Gayri asillerin kendi vaziyetlerini ıslaha girişmeleri, bütün Yunan «Site» lerinde, «zadegân» ve «burjuva» sınıfları arasındaki ihtilâfların teşdidine müncecer olmuştu. Gayri asiller, hükûmet işlerine iştirak ve hiç olmazsa kendi vaziyetini ıslah etmek istiyen halk nezdinde kendilerine bir destek ve mesnet bulabilmişlerdi. Mücadelelerin gittikçe vehamet kesbetmesi karşısında, «asiller» zümresi mensubini, «burjuvazi» ile uzlaşmanın zarurî olduğunu anlamıştı. Bundan dolayı, bu gibi mücadelelere nihayet vermek gayesile, her iki sınıf ta kendi müteakabil rızalarile bir hakem tayin ederek ihtilâfın hallini ona terketmek cihetine gitmişlerdi. Hattâ, bazan, bu hakeme, muhtelif zümrelerin hukuk ve menfaatlerini telif edecek bir esas teşkilât meydana getirmesi hususunda, kaydi hayat şartile ve askerî bir kuvvetin yardım ve himayesile birlikte salâhiyeti tâmmeye verildiği de vakidi. Nitekim; Milâddan evvel dokuzuncu asırda «Isparta» da «Lycurgue», «Atina» da «Dragon» (621) ve «Solon» (594), «Thourioi» da «Zaleucos» (650), altıncı asrın bidayetinde «Mytilène» de «Pitagos», yedinci asrın bidayetinde «Catane» da «Charondas», «Tep» te «Philaloas», «Chalcidique» te «Androdamas» bu tarzda hakem vazifesini ifa etmişlerdi. «Asiller» le «burjuvazi» nin hukuk ve salâhiyetleri arasında bir muvazene tesisine çalışan bu hakemler, bu gayeyi tahakkuk ettirebilmek için muhtelif kanunlar meydana getirmişlerdi. Herkesin nazarı ıtılâna arzedilen bu mektup kanunlarla, ancak «asiller» sınıfına mensup olanların sırrına vâkıf bulundukalrı örf ve teamüllerin keyfi tefsirleri yerine kat'i ve vazih metinlerin ikamesine çalışılmıştı. Fakat bütün bu teşebbüslere rağmen, fertlerin kâffesi arasında tam bir müsavatın teessüsü tahakkuk edememiş, yapılan yeniliklere rağmen sınıflar arasındaki ihtilâfata nihayet verilememişti. Bilhassa hakeme müracaatin müsbet bir neticeye isal edilemediği ahvalde, zuhur ve devam eden ihtilâf ve mücadeleler «Site» lerin sükûn ve nizamını yine bütün şiddetile ihlâlden geri kalmamışlardı.

c) «Site» nin muhtelif zümreleri arasındaki ihtilâf ve mücadelelerden ve bu vaziyete nihayet verilmemesinden istifade etmek isteyenler de olmuştu. «Site» nin siyasi ve içtimai vaziyetinde hâkim

olan bu kargaşalıklar, bazı muhteris şahısların zuhurune sebebiyet vermiş ve bunlar yaptıkları vâdlerle halkı kendilerine cezbetmeğe çalışmışlardı. Halka istinat eden bu muhteris şahısların, bazan bir darbei hükümet ve ihtilâl neticesi iktidarı ele geçirerek «Site» nin siyasi mukadderatına da hâkim oldukları görülüyordu. İşte bu gibi teşebbüslerle, gayri meşru bir tarzda iktidar mevkiini ele geçirenler, «istibdat» namı altında kadim Yunan «Site» lerinde tatbik olunan diğer bir hükümet şeklini tahakkuk ettirmiş oluyorlardı.

Milâddan evvel yedinci ve altıncı asırlarda doğan «istibdat» rejiminin «kiralîyet» sisteminden farkı, halkı aristokrasiye karşı giriştiği mücadelelerde müdafaa eden «müstebit» lerin meşru ve irsen intikal eden bir iktidar ve salâhiyete malik olmamaları idi; bununla beraber, bunların, iktisap ve ihraz ettikleri iktidarı, kendilerini kiral tayin ettirtmek, bir hanedan tesis etmek suretile meşru kılarak bir usul ve nizama raptetmek istedikleri de vakidi. Keza kıralların haiz buldukları ruhanî iktidar müstebitlerde mevcut değildi. Gayri meşru, keyfî ve tamamen şahsî olan «istibdat» rejiminde, «müstebit» için hiç bir mesuliyet, salâhiyetlerini tahdit edecek hiç bir prensip ve müessese mevcut değildi. Haiz oldukları iktidar ve salâhiyeti, ancak gasbetmek, her hangi bir tarzda ele geçirmek suretile kazanmış bulunuyorlardı. Zuhur eden bir buhrandan istifade, yani zengin ve asillere karşı giriştikleri mücadelelerde halkı müdafaa ve onun gayelerini tahakkuk ettirmeği vâd neticesi meydana gelen «istibdat», mücadelenin sebebiyet verdiği veya mücadele için yaratılmış siyasi bir sistemdi; ve mevcudiyeti ancak kendisini tevlit eden ahval ve şeraitin mevcudiyetine bağlı ve tamamen istisnaî ahvale münhasır bir rejimdi.

Umumiyet itibarile müstebitlerin programı «oligarşi» nin ezilmesi idi; ve bu noktadan halkın istek ve arzularını ifade ve tecesüm ettirmekte idiler. Aristokrasiyi, oligarşiyi yıkmağa çalışan «müstebit» ler, icrayı hükümet eden zümrenin haiz olduğu imtiyazatın kâffesini ve bilûmum siyasi nüfuz ve hâkimiyetini gayri asillerin lehine olmak üzere ortadan kaldırmağa çalışmışlardı. İktidarı filen kendi şahıslarında temerküz ve «Site» dahilinde kendi arzu ve iradelerini hâkim kılmalarına rağmen, Aristokrasi sınıfına mensup olanların arazilerini zapt ve halka taksim eylemişler; ve keza gayri asillerin borçlarının da tamamen ilgası cihetine gitmişlerdi.

«Asiller» e karşı giriştikleri mücadelelerinde tamamen halka müzahir ve onun menfaatlerini müdafaa eden müstebitlerden bazı-

larının, daha sonraları halkı ezerek ona karşı şedit bir tavrı hareket takındıkları; halkın her türlü faaliyetini kendi kontrol ve mürakabeleri altında bulundurdukları da vakidi [14]. Bununla beraber, halkın leh ve menfaatine olmak üzere bir çok müsmir işler gören, bir çok ıslah ve yeniliklerin tahakkukuna çalışan ve bundan dolayı, bu müsmir faaliyetleri neticesi, halk nezdinde çok iyi iz ve şöhrat bırakan ve kendi varlıklarını uzun zaman muhafazaya muvaffak olan «müstebit» ler de mevcuttu. Ve hattâ bunlardan bazıları kadim Yunanda «demokrasi» nin vürut ve zuhurunu bile hazırlayacak kadar ileri gitmişlerdi. Nitekim, bilâhara göreceğimiz veçh üzere, Atina Sitesinde «Pizistirat», takip ettiği tarz ve siyaset kendisinin Milâddan evvel 528 de ölümünü müteakip uzun zaman payidar olamamasına rağmen, tahakkukuna muvaffak olduğu yüksek eserleriyle, «Site» yi demokrasi rejimine, hürriyete doğru sürüklemiş ve bu hususta halkın lehine bir çok faydalı işler görmüştü [15].

d) Kadim Yunan «Site» lerinde tatbik olunan diğer bir siyasî sistem olarak «demokrasi» yi görmekteyiz. Herkesin hükümet işlerine iştirakini ifade eden bu rejim, bilhassa Milâddan evvel beşinci asrın ortalarına doğru «Atina» Sitesinde tahakkuk ettirilmişti. Bilâhare buranın siyasî teşkilâtını tetkik ederken de göreceğimiz veçh üzere, muhtelif hükümet şekillerini tecrübe eden «Atina» Sitesi, uzun bir tekâmülü müteakip, kendi kendisini idare etmek arzusunun izhar etmiş ve «Kliten» in Milâddan evvel 508 de demokratik esasa uygun olarak memleketi ıslah teşebbüsüne, doğuş ve servet farkı olmaksızın «vatandaşlar» yeni bir tasnife tâbi tutulmuş ve bunların müsavâtı esasını kabul edilmişti. Daha ziyade «Atina» Sitesine hâs bir sistem olarak tezahür eyliyen «demokrasi» sisteminin hâkim olduğu devirlerde, «Site» nin hükümet işlerine bakan, hükümeti idare eden, «Site» nin «vatandaş» namını taşıyan muayyen fertleri idi. Umumî meydanlarda toplanan «vatandaşlar» kanunları kabul ederler, kanunları tatbik edenleri kontrol ve mürakabe süzgecinden geçirirlerdi [16].

[14] *Qustave Fougères*, aynı eser, Sa: 344.

[15] *Qustave Fougères*, aynı eser, Sa: 345; *Tarih*, T. T. T. Cemiyeti tarafından, Cilt I, Sa: 212 - 213.

[16] Kadim Yunanda tatbik olunan «demokrasi» rejimini, «Atina Sitesinin demokratik siyasî teşkilâtı» nı tetkik ederken ayrıca izaha çalışacağız.

III.

İsparta sitesinin siyasi ve içtimai teşkilâtı

I. Torlar, fert ve Site münasebatı;

Yunan yarımadasının en eski ahalisine «*Pelasg*» lar namı verilirdi. Kendilerine mahsus küçük küçük «*Site*» ler meydana getiren «*Pelasg*» lar bilhassa ziraatle işigal ederler ve kendilerini harici tehlikelere karşı müdafaa edebilmek için «*Site*» lerinin etrafını duvarlarla çevirirlerdi. Milâddan evvel yirmi ikinci asrın sonlarına doğru kadim Yunanistan gerek tarihi ve gerekse medeniyeti noktai nazarından büyük bir istihaleye maruz kalmış; «*Torlar*» namı altında aslen Türk olan yeni bir ırk şimalden kadim Yunanistana dahil olmuştu. Bidayette «*Argolid*» havalisine yerleşen «*Torlar*», daha sonraları «*Lakonya*» [17] yı istilâ ve işgale başlamışlardı. Milâddan evvel yirmi ikinci asrın nihayetinde «*Argolid*» e tamamen yerleşmeğe muvaffak olmuşlarsa da, «*Lakonya*» nın zapt ve istilâsı hususundaki faaliyetleri kolayca müsbet bir neticeye erişememiş ve ancak Milâddan evvel on birinci asırda bu işgal hareketini itmam ve bu havalinin eski ahalisi bulunan «*Akalar*» ı kendi hâkimiyetleri altına alarak buralarda kat'i surette yerleşebilmişlerdi. Bu suretle «*Argolit*», «*Lakonya*», «*Pelepenez*», «*Meseny*» mintakalarında yerleşerek kendi mevcudiyetlerini idameye çalışan «*Torlar*», «*Lakonya*» nın ortasından geçen «*Örotas*» çayı üzerinde bir çok kasaba ve köylerin birleşmesile meydana gelen, altı tepe üzerine müesses «*İsparta*» Sitesini kurmuşlardı.

«*Torlar*», kendileriyle birlikte, kadim Yunanistana yeni bir ruh, yeni bir hayat, askerî bir disiplin, aristokratik bir teşkilât, yeni bir enerji getirmişlerdi [18]. Her hususatta basit, mantikî ve dogmatik telâkkileri tercih eden «*Torlar*», kurdukları bu Isparta «*Site*» sini, ona atfettikleri kıymet ve ehemiyet ve meydana getirdikleri içtimai ve siyasi teşkilâtın sağlam esaslara istinat ettirilmesi sayesinde, Milâddan evvel on bir ve dokuzuncu asırlar arasında, kadim Yunanının en kuvvetli siyasi bir teşekkülü haline sokmuşlar; büyük fû-

[17] «*Lakonya*», Pelepones havalisindeki iki dağ arasında uzun bir vadidir. Bu vadiye bilâhare «*Torlar*» hâkim olarak orada yerleşmişlerdir.

[18] *Qustave Fougères*, aynı eser, Sa: 291.

tuhat ve muzafferiyetlere mazhar kılmışlardı. Teşkilâtının mükemmeliyetinden istifade eden Isparta, Peleponnez havalisinde başlıca mühim «Site» ler arasında bir birlik yaratmağa çalışmış; Milâddan evvel dördüncü asrın nihayetinde, Yunan yarımadasının en mutanttan siyasi bir teşekkülü halini iktisap etmişti [19].

«Isparta» Sitesinin siyasi teşkilâtında sıkı bir disiplin hâkim bulunmakta idi. «Site» ye karşı Ispartalılar tarafından atfedilen kıymet ve ehemmiyet, «Site» karşısında fertlere tahmil edilen vazife ve mükellefiyetlerin teessüsü ve keza siyasi teşkilâta esaslı bir disiplin ve inzibatın hâkimiyeti noktasından bilhassa mühim bir rol oynamıştı. Ispartalı vatandaşların umumî ve hususî hayatları tamamen «Site» nin kontrol ve mürakabesine tâbi tutulmuş; fertler kayıtsız ve şartsız «Site» ye, onun menfaat ve icaplarına tâbi kılınmıştı. Ispartada aile hayatı mevzuubahs değildi; doğan çocuk aileden ziyade «Site» nindi. Doğan çocuklar için tam bir hakkı hayat mevzuubahs olamazdı. Doğan çocuk ancak hasta ve cılız olmadığı takdirde yaşamak hakkını ihraz edebilirdi. Çocuk yedi yaşına geldiği zaman ailesinden alınır; askerî müesseselerde terbiye edilir; mahrumiyetlere, meşakkat ve zahmetlere, yorgunluk ve acıya alıştırılırdı. Tam bir disiplin altında yetiştirilen çocukların tahsilleri yalnız askerî hususata taallük ederdi. Çocuklar büyüdükten sonra da tamamen askerî bir teşkilât içinde yaşarlardı. «Site» nin hayatî varlığı, tamamen sıkı askerî bir disiplin tarafından tanzim olunmuştu. Ispartalıların ikamet ettikleri mahaller en sıkı bir inzibata tâbi bir ordugâh veya kışladan başka bir şey değildi. Her Ispartalı, daha doğuşundan itibaren asker telâkki olunurdu. Hürriyet ve serbestî katiyen mevzuubahs olamazdı. Haizi ehemmiyet olan ferdin hürriyet ve serbestisi değil, «Site» nin menfaati idi. «Site» nin otorite ve menfaati karşısında ferdin hiç bir mevcudiyeti yoktu. «Site» nin menfaati her şeye takaddüm ederdi. Ispartalılara göre, «Site», «kendi inkişaf ve tevessüüne vakf ve tahsis edilen azami enerjiyi vatandaştan elde etmekle mükellef hükmeden bir organizmdi [20]». Ferdin, «Site» nin menfaatlerine, umumî menfaati temsil ve nihayet askerî bir kuvveti ifade eden «Site» ye mutlak surette tâbi olması icap ederdi. «Site» kendi iktidar ve otoritesini tezyit hususunda her şeyi yapmağa muktedirdi.

[19] *Tarih*, T. T. T. Cemiyeti tarafından, Cilt: I, Sa: 209.

[20] *Q. Fougères*, aynı eser, Sa: 291.

Ispartada, «Site» ye mensup vatandaşlar, ziraat, sanayi ve ticaret gibi hususat ile iştigal edemezlerdi; bu gibi işler Ispartalı vatandaşın hakiki gaye ve vazifelerinin tahakkuk ve ifasına mâni olabilecek hususattan maduttu. Keza, Ispartalı bir vatandaş altın ve gümüş gibi ziynet eşyasına da tesahup edemezdi. Memleketini müsaadesiz terk edemiyen, otuz yaşına kadar kışlalarda yatmakla mükellef bulunan Ispartalı vatandaşların hususi hayatları da «Efor - mürakip» denilen yüksek memurların kontrolü altında bulunuyordu. Mürakipler her on günde bir genç vatandaşların ikametgâhını gezerek onların hususi hayatlarının Ispartalı bir vatandaşa yakışacak bir tarzda sade olup olmadıklarını tetkik ve böylece en ufak teferruatına varıncıya kadar ferdleri sıkı bir kontrole tâbi tutarlardı.

2. İsparta Sitesinin siyasi teşkilâtı;

Isparta Sitesinin tam manâsile siyasi bir teşekkül halini iktisap edebilmesi, ancak uzun tarihi bir tekâmül neticesi mümkün olabilmişti. Bidayette, iktidarın, «Agiad», «Örypontid» ve «Egid» namı altında üç hanedan tarafından icra ve istimal olunduğu görülüyordu. Bilâhara bunlardan «Egid» sülâlesi bertaraf edilerek diğer iki hanedan muhafaza ve bu suretle iktidarın iki hanedana mensup iki şahıs tarafından istimaline devam edilmişti. İcrayi saltanat eden bu iki hanedandan en eski olanı, muayyen bazı imtiyaz ve salâhiyetleri haiz bulunan «Agiad» sülâlesi idi.

Isparta Sitesinin hakiki siyasi bir teşekkül halini ne tarzda iktisap ettiğinin henüz tamamen tenvir edilememiş olmasına rağmen, mevcut bu zulmet arasında bizi bu hususta az çok aydınlatan «Likürg» isminde efsanevi mühim bir şahsın mevcudiyetine tesadüf edilmektedir. «Agiad» sülâlesine mensup bulunan «Likürg» ün Milâddan evvel 884 ve 804 seneleri arasında yaşadığı söylenmektedir. Isparta kralı «Labotas» ın amcası bulunan «Likürg», kiral henüz çok ufak bir yaşta bulunduğundan ona vasi olmuş ve bu vesayet dolayısıyla, Isparta Sitesine bir esas teşkilât kanunu meydana getirmek vazifesi kendisine tevdi ve tahmil olunmuştu. «Delf» mabudunun yardım ve ilhamile dört emirname neşr ve bu emirnamelerde memleketin esas teşkilâtını alâkadar eden muhtelif hususatı tesbit etmişti. Bilhassa «Site» nin ileri gelen şahsiyetlerinden mürekkep bir âyân meclisinin teşkilinden bahs olunmuş ve keza vatandaşlardan mürekkep «halk meclisi» nin (apella) her ay içtimaa davet edilme-

si lüzumu tesbit olunmuştu. Isparta Sitesini siyasi bir teşkilât ve prensiplere raptetmeğe çalışan «*Likürg*», vazettiği bu esasat ile mühim bir şöhret kazanmıştı.

«*Likürg*» ün Isparta Sitesinin esas teşkilâtına vukubulan müdahalesi ister hakikî ister efsanevî olsun, her halde malûm olan bir şey varsa o da Isparta siyasi teşkilâtının muayyen prensiplere istinat ettirilmiş olması idi. «*Likürg*» tarafından esas teşkilâta müteallik tanzim ve neşrolunan bu emirnamelere, daha sonraları kiral «*Polydoros*» ve «*Théopompos*» tarafından, «yanlış kararların ittihazı halinde gerek âyân meclisi azâlarının ve gerekse kırılların iktidar mevkiini terk etmekle mükellef» olduklarına mütedair bir hüküm de ilâve olunmuştu. Böylece «*Site*» siyasi teşkilâtı, neşrolunan bu muhtelif emirnamelerle, muayyen prensip ve kaidelere raptedilmiş oluyordu.

Isparta «*Site*» sinin siyasi teşkilâtının en başında «*Jüpiter*» in oğlu «*Herkül*» ün sülâlesinden geldikleri farzolunan ayrı ayrı hanedana mensup iki kiral bulunuyordu. Kırıllar iktidar mevkiini kaydı hayat şartile işgal ederlerdi. İktidar irsen intikal eder ve kiral öldüğü zaman erkek çocuklarından en büyüğü babasının yerine geçerdi. Kırılların dinî, siyasi, kazaî, diplomatik ve bilhassa askerî salâhiyetleri mevcuttu. Keza siyasi meclislere (*Geruzia*, *Apella*) iştirak ve onlara riyaset ederlerdi; ve bu meclislerde kırıllardan her birinin tek bir rey hakkı vardı. Kırılların bilhassa muharebe esnasında ordu reisi sıfatile haiz buldukları salâhiyetler, biraz sonra göreceğimiz mürakiplerin (*efor*) bu hususta bir hakkı nezareti bulunmasına rağmen, çok şayanı dikkatti. Fakat, kırılların bu kadar geniş salâhiyetlere malik bulunmasına rağmen, işgal ettikleri mevkiin tatbikat ve filiyatta o kadar büyük bir ehemmiyeti mevcut değildi. Zira, iktidar ve hâkimiyet hakikatte kendilerinde bulunmayıp, hakikî salâhiyetleri yalnız dinî hususata inhisar etmekte idi.

Isparta siyasi teşkilâtının diğer bir organı da «*Apella*» namındaki «*Halk Meclisi*» idi. Halkın hükümet işlerine iştirakini mümkün kılan bu meclise otuz yaşından yukarı her Ispartalı vatandaş dahil olurdu. «*Geruzia*» namındaki diğer siyasi meclisin âzalarını, «*efor*» ları, askerî kumandan ve generalleri intihap ve tayin eyliyen «*Apella*», harp ve sulh hakkında karar verir, kiraliyete mahsus iktidarın irsen intikalinden doğacak ihtilâfları halleder, «*Hilot*» ların itak ve serbestisi hakkında karar verir, kanun projelerini ka-

bul veya reddederdi. Fakat, halk meclisinin haiz olduğu bütün bu salâhiyetlerde tamamen nazari bir mahiyet mevcuttu. Hakikat ve filiyatta vaziyet bu tarzda cereyan etmezdi; bu salâhiyetlerin hakikatte hiç bir kıymeti yoktu. Halk meclisinin herhangi bir hususa teşebbüs edebilmek, kendi kendisine harekete geçebilmek için hiç bir iktidar ve salâhiyeti mevcut değildi. Bu meclis, kendisine diğer makamlar tarafından arzedilen teklifler hakkında ancak karar vermekle mükellef bulunuyordu. Halk meclisinin kararları münakaşasız ve rey ita edilmeden ittihaz olunurdu. Verilecek karar, kendilerine arzolunan teklifler hakkında hiç bir tadilat icra edilmeden evet veya hayırdan ibaretti ve bu da ekseriya alkışlarla tasdik edilmek suretile müsbet bir şekilde neticelenirdi. Halk meclisinin herhangi bir teklif hakkındaki kararının müsbet veya menfi oluşu, alkışların şiddet ve temadisine göre tebeyyün ederdi; ve bunu takdir ve tayin edecek olan da, bu husus için teşkil edilmiş bir komisyondur. Bu komisyon, halk meclisinin civarında, onu görebilmesi gayri mümkün bir yerde bulunur ve alkışların mahiyetine göre kararın evet veya hayır oluşunu tayin ve tesbit ederdi. Kat'i bir neticeye varılamaması halinde, komisyon reisi, halk meclisi azâlarından hangisinin karara taraftar ve hangisinin aleyhte olduklarını anlayabilmek için, onları taraftar veya aleyhte olmak üzere ikiye tefrik eder ve taraftar olanlar reisin sağ tarafında, aleyhte olanlar sol tarafında yer alırlar ve reis bunları tadat etmek suretile neticede vaziyeti tesbit imkânını elde etmiş olurdu.

Isparta siyasi teşkilâtının mühim müesseselerinden bir diğeri de, «Geruzia» namını taşıyan «*Âyân meclisi*» idi; biraz evvel zikrettiğimiz «*Halk meclisi*» nin haiz olduğu salâhiyetler, filiyatta «*Âyân meclisi*» namı altında yirmi sekiz azâdan mürekkep diğer bir müesseseye devredilmiş bulunuyordu. Bu meclisin azâları, «*Apella*» denilen «*Halk meclisi*» tarafından alkışlarla ve kaydi hayat şartı ile her türlü medeni ve siyasi hukuka sahip vatandaşlar (*müsaviler*) arasından intihap olunurdu. Yalnız bu meclise intihap olunabilmek için asgarî altmış yaşında olmak lâzımdı. «*Âyân Meclisi*» nin içtima ve müzakerelerine kırallar da iştirak edebilirlerdi. *Âyân meclisi*, Halk meclisinin içtimalarında müzakere edilecek hususları tesbit, tanzim ve memleketin idari işlerini rüyet eder; kanunları, muahedeleri yapar, harp veya sulha karar verirdi. Keza, siyasi ve cezai hususat hakkında da en yüksek kaza mercii vazifesini ifa ederdi.

Isparta Sitesinin siyasi teşkilâtında dördüncü bir organ olarak, icraî bir komite mahiyetinde mürakiplerden mürekkep «Beşler Encümeni» ni görüyoruz. «Site» dahilinde mühim bir mevki işgal eden bu encümenin azâlarına «efor» namı verilmekte idi. Bu icraî komite, Milâddan evvel yedinci asırda ilk «Messeni» muharebesinin vukubulduğu sıralarda ihdas edilmişti. «Mürakipler» veya «eforlar», servet ve mevki nazarı itibara alınmaksızın her türlü medenî ve siyasi hukuka sahip Ispartalı vatandaşlar arasından (müsaviler) bir sene müddetle seçilirlerdi. Çok geniş salâhiyetleri haiz bulunan «mürakipler», her şeyden evvel, kırılların faaliyetine nezaret, onları kontrol etmekle mükellef bulunuyorlardı. Muharebeye giden kırıllara bu mürakiplerden iki tanesi refakat etmek mecburiyetinde idi. Hattâ, kırılları hapis ve onları tahtı muhakemeye bile alabilirlerdi. Gerek Halk meclisini ve gerekse yirmi sekiz kişiden mürekkep Âyan meclisini içtimaa davet ve onların faaliyetlerini tanzim ve idare ederlerdi. Her şey, bu icraî heyetin kontrol ve mürakabesi altında idi; mürakipler vatandaşların hususî ve umumî yaşayışları üzerinde sıkı bir kontrol icra ederlerdi; hiç bir şey onlardan gizli tutulamazdı. Seferberlik, diplomatik müzakereler, inzıbatî işler, askerî ve sivil terbiye, kanunların tefsiri, memurların kontrolü, doğrudan doğruya mürakiplerin salâhiyetlerine dahil bulunan hususattandı; ve bunların salâhiyetleri kırılların aleyhine olmak üzere gittikçe tezayüt etmekte idi.

3. İsparta Sitesinin içtimaî teşkilâtı;

Isparta Sitesinin siyasi teşkilâtı yanında, onu itmam ve ikmal eyliyen sosyal teşkilâtı da büyük bir ehemmiyet arz etmekte idi. «Site» halkı muhtelif sınıflara ayrılmıştı; medenî ve siyasi haklara tesahüp noktasından bu sınıflar arasında çok büyük farklar mevcuttu. Bu muhtelif sınıfların menşeyini Milâddan evvel yirmi ikinci asrın nihayetine doğru şimalden gelen «Tor» istilâsında aramak lâzımdır. «Torlar» Milâddan evvel on birinci asra doğru «Lakonya» havalisini tamamen zaptederek buranın yerli ahaliyi bulunan «Akalar» 1 da kendi hâkimiyetleri altına almağa muvaffak olmuşlardı. Fakat, «Akalar», Torların nüfuz ve hâkimiyetini kabul etmektense onlarla mücadeleyi tercih ve istiklâllerini muhafazaya çalışmışlardı. Ve netice itibarile de, bu mücadeleler, Ispartada halkın muhtelif sınıflara ayrılmasına sebebiyet vermiş ve bu sınıf farkı Ispartanın siyasi teşkilâtına da tesir ederek orada sınıfların imtiyazı üzerine

müesses «oligarşik», «aristokratik» bir sistemin teessüs ve temadisine müncer olmuş [21]; teessüs ve teşekkül eden muhtelif sınıflardan ancak muayyen bir zümrenin «Site» nin siyasi işleriyle iştilal ve hükümet işlerine iştilak edebilmesi mümkün kılınmıştı.

Isparta Sitesinin sosyal teşkilâtına göre, halk, «Müsaviler», «Periyekler» ve «Hilotlar» olmak üzere üç zümreye ayrılmıştı.

a) Bunlardan «Müsaviler», bilûmum medenî ve siyasi haklara sahip hakikî vatandaşlardan tereküp ederdi. İspartalı ana ve babadan doğan her çocuk otuz yaşını ikmal ettikten sonra hakikî vatandaş sınıfına dahil olur ve bu zümreye dahil olmakla da medenî ve siyasi hakları istimal hakkını ihraz ederdi. Hâkim olan prensiplere göre, ancak bu «Müsaviler» sınıfına mensup olanlar «Halk meclisi» ne iştilak ve «Âyân meclisi» azâlarıyla «mürakipler» i intihap edebilirlerdi. Kısaca, «Site» nin siyasi faaliyetine, hükümet işlerine iştilak edebilen ve bu iştilaki mümkün kılacak hak ve salâhiyetleri haiz bulunan yalnız «müsaviler» sınıfına dahil hakikî Ispartalı vatandaşlardı. «Müsaviler» zümresine dahil bulunan bu hakikî vatandaşlar, mensup oldukları sınıfın disiplinine, emirlerine, icap ve zaruretlerine tamamen uygun hareket etmek mecburiyetinde idiler. Aksi takdirde, «müsaviler» sınıfından tardolunurlar, ve bu zümrenin hak ve imtiyazlarından tamamen mahrum bırakılırlardı .

«Müsaviler» sınıfına mensup hakikî vatandaşlar adeden çok mahdut ve muhtelif sebeplerden dolayı da gittikçe azalmakta idiler. Milâttan evvel beşinci asırda sekiz bin, dördüncü asırda bin beş yüz ve üçüncü asırda yediyüz ve daha sonraları üç yüze, iki yüze kadar tenezzül etmişlerdi [22]. Bu zümreye mensup olan Ispartalı vatandaşlar, «Site» dahilinde haiz oldukları imtiyazlı mevkiî büyük bir kıskançlıkla muhafazaya ve diğer sınıfları siyasi topluluğun dai-ma haricinde bırakmaya çalışmışlardı. Hattâ, halk kütlesi içinde kendilerine mesned arıyan ve «Site» dahilinde vatandaşların adedini, vatandaşlık çerçevesini tezyit ve tevsie uğraşan bazı kiral ve müstebitlerin bu husustaki teşebbüslerine karşı kendi haklarını kuvvetle müdafaaya çalışan «Müsaviler», icabında onların öldürülmelerinden

[21] Marcel de la Bigne de Villeneuve, *Traité générale de l'Etat*, Paris, 1929, Cilt: I, Sa: 83.

[22] Marcel de la Bigne de Villeneuve, *Traité générale de l'Etat*, Paris, 1929, Cilt: I, Sa: 83; *Tarih*, T. T. T. Cemiyeti tarafından, Cilt: I, Sa: 202 - 207.

bile çekinmemişlerdi. Nitekim, «*Hilotlar*» a hak ve hürriyet bahşetmek istiyen «*Plate*» galibi Ispartalı General «*Pausanias*» in bu husustaki teşebbüsü kendisinin katledilmesiyle neticelenmişti.

b) İkinci sınıf olarak civar ahalisini, «*Periyekler*» i görüyoruz. Bunlar, «*Torlar*» in istilâsı karşısında «*Lakonya*» havalisinde oturan yerli ahalden hiç bir mukavemet göstermeksizin onların hâkimiyetlerini kabul eden «*Akalar*» dan ibaretti. «*Periyekler*», Isparta sitesinin âzâsı sıfatını haiz değildiler. Bunlar her türlü medenî ve siyasi hukuku haiz «*Müsaviler*» sınıfı ile her türlü hukuktan mahrum kölelerden ibaret bulunan «*Hilotlar*» arasında mütavassıt bir statüye maliktiler. Bunların şahsî hürriyetleri, medenî hakları mevcuttu; toprak sahibi olabilirler ve askerî vazifelere iştirak edebilirlerdi; yalnız kumanda mevkiini işgal edemezlerdi [23]. Bunlar için siyasi hak ve salâhiyet mevzuubahs olamazdı. Siyasi meclislerin faaliyetine, hükûmet işlerine, diplomatik hususat ve vezaifin ifasına iştirak edemezlerdi. Bunlar daimi surette ve muntazaman muayyen bir vergi tediye etmekle mükelleftiler; ve bu malî mükellefiyete mukabil de, kendilerine mahallî, beledî bazı hak ve hürriyetler bahşolunmuştu. Mahallî bir çok hususatı, adaleti tevzi ve asker toplama gibi işleri tanzim ile mükellef Ispartalı kontrol ve mürakıplerin nezareti altında doğrudan doğruya kendileri ifa ederlerdi [24].

c) «*Torlar*» in istilâsı karşısında onların hâkimiyeti altına girmektense mücadeleyi tercih ederek neticede mağlûp olan «*Akalar*» da, Isparta «*Site*» sinin içtimaî teşkilâtında üçüncü bir grubu vücude getirmişlerdi. Bunlara, «*Torlar*» a karşı mücadeleye girişen «*Akalar*» in en son mukavemet yeri olan «*Lakonya*» nın cenubundaki «*Holos*» şehrine izafeten «*Hilotlar*» namı verilmiş; ve kendilerine «*Torlar*» tarafından tamamen bir esir muamelesi yapılmıştı. «*Torlar*» in çok ağır muamelelerine maruz kalan, her türlü medenî ve siyasi haklardan tamamen mahrum bulunan bu esirler, Ispartalı vatandaşların tahtı tasarruflarında bulunan araziye ekerler, ziraat ile meşgul olurlardı. Tamamen toprağa bağlı bir köleden başka bir şey olmıyan «*Hilotlar*», tâbi oldukları efendilerinin arazi ve malikânelerinde çalışarak onlara hizmet ederlerdi. Bunlar için askerî hizmete girerek kölelikten kurtulabilmek imkânı da mevcuttu. «*Hilotlar*» in esirlikten, kölelikten kurtulmak için giriştikleri müca-

[23] *Qustave Fougères*, aynı eser Sa: 208.

[24] *Qustave Fougères*, aynı eser, Sa: 307 - 308.

deleler uzun zaman müsbet ve müsmir bir neticeye müncer olamamış; ancak Milâttan evvel 206 dan 192 ye kadar Isparta sitesini idare eden müstebit «Nabis» zamanında kendi hak ve hürriyetlerini kazanabilmişlerdi [25].

IV.

Atina Sitesinin siyasi ve içtimai teşkilâtı

1. İyonlar ve Atina Sitesinin siyasi tekâmülü;

«Peleponez» havalisinde touran «İyonlar» dan bir kısmı Milâttan evvel on ikinci asrın nihayetine doğru «Torlar» ın istilâ hareketleri karşısında, küçük bir yarım ada parçasından ibaret bulunan «Attik» havalisine gelip yerleşmişler ve daha sonraları «Kiklat» adalarına ve küçük Asya sahillerinin bilhassa bugünkü İzmirin cenup ve şimal sahillerine yayılmışlardı. Milâttan evvel on birinci asrın bidayetinde muhtelif isimler taşıyan bir çok kavimler de «Attik» havalisine gelip yerleşmişler ve bunlar yavaş yavaş «İyonlar» tarafından temessül edilmişlerdi. «Attik» de yerleşen bu muhtelif kavimler arasında zuhur eden mücadelelerde, ihtilâfatın halli hususunda onlara hakemlik vazifesini ifa eyleyen «İyonlar», bu havalide diğer kavimlere takaddüm eden üstün bir mevkiî haiz bulunuyorlardı.

Bidayette muhtelif ve müstakil aileler halinde yaşayan «Attik» ahali ve bunların işgal ettikleri arazi, her birinin kendine mahsus müstakil bir siyasi teşkilâtı olan on iki kasaba halinde toplanarak aralarında bir yaklaşma, nisbeten bir yakınlık ve birlik husule getirmişlerdi. Daha sonraları, bu takarrup ve birlik temayüllerinin tezayüdü dolayısıyla, Milâttan evvel onuncu asrın bidayetinde büyük bir inkişafa mazhar olan «İyonlar» ın, belki de «Tor» tehlikesine karşı memleketin bütün kuvvetlerini birleştirmek ihtiyaç ve tesiri altında, hâkim buldukları «Attik» havalisinde, «Synoecisme» veyahut «sympolitie» denilen daha kuvvetli siyasi bir vahdet ve birlik meydana getirdikleri; yani mahallî bil'umum kavimlerin tek bir din, tek bir merkezi hükümet kabul ve müşterek bir kıraliyet vücade getirdikleri görülüyordu. Ve netice itibarile de, zikrettiğimiz muhtelif kasabalardan biri olan «Atina», teessüs ve te-

[25] Marcel de la Bigne de Villeneuve, Traité générale de l'Etat Paris, 1929, Cilt: I, Sa: 84.

şekkül eden bu vahdet ve birliği ifade ve akropolu, mabetleri, sayıları ve kale duvarlarile geniş bir ova dahilinde yüksek bir kaya üzerinde inşa edilmiş olmasından mütevellit müstesna vaziyeti dolayısıyla diğerlerine takaddüm ederek «Attik» in en mühim bir kasabası halini iktisap etmişti [26]; «Atina» kasabasının hükümdarı ve mahalli efsaneler kahramanı «Teze» ye de, «Atina» etrafında tahakkuk eden bu tarzda siyasî bir vahdetin mücid ve müessisi nazariyle bakılmıştı [27]. Vukubulan bu birleşme hareketile (*synoecisme*), «Atina» kasabası «Attik» havalisinin merkezi olmuş, bir «Site» halini iktisap eylemiş ve mezkûr havalinin hür doğan bütün ahalisine «Atinali», «Atina hemşehrisi» sıfatı bahşedilmişti [28]; keza, «Attik» havalisinin bütün sakinleri, atina kasabasının şefini kendilerine umumî bir kiral, diğer muhtelif kasabaların siyasî şeflerinin fevkinde en yüksek bir hükümdar olarak kabul etmişlerdi.

a) «Atina» sitesinde de diğer Yunan sitelerinde olduğu gibi, ilk evvelâ «Kraliyet» sistemi mevcuttu [29]. Yalnız, Atina kraliyeti tek bir ferdin hükümet ve idaresi demek değildi. Kraliyetin hâkim olduğu devirlerde, Atina sitesine dahil «Klan», «Fratrı» ve «Tribu» lerden her birinin kendine mahsus bir reisi mevcuttu; ve bunlardan her biri de mensup olduğu birliğin kralı sıfatını haiz bulunuyordu; keza bu tâlî birliklerin kendilerine mahsus bir istiklâl ve muhtariyeti, bir siyasî teşkilâtı, surlarla muhat bir toprağı, askerleri, mabetleri, âdet ve an'aneleri, kendilerine has bir ahlâk ve adalet telâkkisi ve kazaî müesseseleri mevcuttu. Fakat, Atina sitesinin kralı da (*basileus*), diğer kiralın kâffesinin fevkinde bir otorite ve iktidarı haiz bulunmakta idi. Kendisi akropolda oturur ve siteye dahil diğer tâlî birliklerin şefleriyle beraber faaliyette bulunurdu. Bu şefler Atina kralının etrafında toplanırlar, ve site işlerinin görülmesi hususunda ona yardım ederlerdi. Atina sitesinin kralı, bu mesai arkadaşlarıyla birlikte vukubulan toplantılarda umumî ve müşterek işleri onlarla münakaşa ve müzakere ve icap eden kararları müştereken ittihaz ederlerdi. İktidarın, sitenin aynı zamanda hem ruhanî hem kazaî ve hem de askerî bir şefi olan Atina şehrinin kralı tarafından suiistimali hiç bir zaman mevzuubahs olamazdı.

[26] *Tarih*, T. T. T. Cemiyeti tarafından, Cilt: I, Sa: 210.

[27] *Robert Cohen*, *Athènes, Une Démocratie*, Paris, Sa: 18.
Fougères, aynı eser, Sa: 318 - 322.

[28] *Fougères*, Aynı eser, Sa: 320.

[29] *Robert Cohen*, aynı eser, Sa: 21 ve müteakip.

Zira, diğer tâli birliklerin başlarında bulunan kırılların, iktidarını suiistimal eyleyen Atina sitesinin kiralına karşı birleşmeleri, ona muhalif bir cephe almaları daima mümkündür. Ve bu imkân, vukuu melhuz her türlü suiistimallere karşı bir firen vazifesini görmekte idi.

b) Atina sitesi bidayette kiralıyet rejimi dahilinde kendi mevcudiyetini normal bir şekilde idameye muvaffak olduğu halde, bilâhare site kırıllarının takip ettikleri tarz ve hareket bu rejimi sarsmağa başlamıştı. Tâli birliklerin kırılları aleyhine olarak gerek kendisinin ve gerekse mensup olduğu ailenin nüfuz ve otoritesini tezyit ve takviye temayülünü izhar eyleyen Atina sitesinin kırılları, bu tarz ve hareketlerinin neticesi olarak, diğer kırılların mücadeleleriyle karşılaşmışlar ve onlar arasında muhalif ve mukabil bir ittihadın husul ve zuhuruna sebebiyet vermişlerdi [30]. Site dahilinde istibdadın ve kiralın mutlak otorite ve hâkimiyetinin teessüsüne mâni olmak gayesile hareket eden tâli birliklerin şefleri yekdiğerleriyle birleşerek «Site» kırıllarına karşı müçtemi ve müttehit muhalif bir cephe husule getirmişlerdi. Çünkü, hilkat ve fıtrat itibarile hürriyet ve serbestiye bağlı kalan iyonların, ferdiyetçiliğe ve ferdin hak ve hürriyetlerine büyük bir ehemmiyet atfetmelerinin neticesi olarak, «Site» dahilinde istibdat ve mutlakıyet siyâsî sisteminin teessüs ve hâkimiyetine tahammül ve müsaade etmeleri gayri mümkündür [31].

Atina Sitesinin kiralına karşı girişilen mücadele, netice itibarile, kiralıyetin nüfuz ve otoritesinin tenakusuna müncer olmuştu. Site dahilinde gerek mensup oldukları aile itibarile ve gerekse zenginlikleriyle iftihar eden «öpatritler» kiralıyete mahsus iktidar ve salâhiyetleri parçalıyarak [32], kiralıyetin nüfuz ve ehemmiyetini hiç derecesine indirmişler; ve sitenin siyâsî teşkilâtında bir tecedüt husule getirerek kiralıyetin mutlak otoritesi yerine kendileri tarafından idare edilen «Aristokratik» bir hükümet tesis etmişlerdi. Kendi mevcudiyetini az çok muhafazaya muvaffak olan kiralda, artık siyâsî bir şef olabilmekten ziyade, akropolun kudsiliğine hürmet edilmesi hususunda icap eden tedbirleri ittihaz eyleyen ve sitenin ilâhlarına yaptığı kurbanlar için ifası icip eden âyinleri idare

[30] Robert Cohen, aynı eser, Sa: 23.

[31] Tarih, T. T. T. Cemiyeti tarafından, Cilt: I, Sa: 200.

[32] Tarih, aynı eser, Sa: 210 - 211.

ve onlara riyaset etmekle mükellef en yüksek ruhanî bir şef, bir rahip sıfatı mevcut [33] bulunuyordu.

Atina sitesinde, Aristokrasi rejiminin hâkim olduğu devirlerde, muhtelif siyasi organların mevcudiyetine tesadüf olunmaktadır.

Evvelâ, zahiren kendi mevcudiyetini muhafaza eden kiralın yanında onun salâhiyetlerini tahdit eyleyen, fertleri harbe sevkeden, onları sulh zamanında askerliğe hazırlıyan, devletin emniyet ve asayişile alâkadar inzibati hususat ile iştigal eden, meselâ Attık havâlisinde oturan ecnebilere nezaret ve onları kontrolü altında bulunduran «*Polemark*» i (Polémarque) görmekteyiz. Keza «*Kodrus*» un ölümünü müteakip ihdas ve bidayette ırsî ve kayduhayat şartile olduğu halde bilâhare intihap esasına istinat ettirilen (Milâttan evvel 752 de on sene müddetle intihap edilmeğe başlanmıştı; ve bilâhare Milâttan evvel 683 ten itibaren adet itibarile dokuza iblâğ ve bir sene müddetle intihap olunmuşlardı) «*arhont*» namı altında diğer bir organa tesadüf edilmektedir. «*Arhont*», kısa bir zaman zarfında «*Site*» nin en mühim şeflerinden biri olmuştu; «*Site*» dahilindeki mevkii bilhassa çok mühimdi. İktidar ve salâhiyetler bu «*Kral*», «*Polemark*» ve «*arhont*» gibi üç mühim organ arasında taksim ve tevzi olunmuşlardı. Bilâhare, bunlara, bilhassa kanunları hazırlamak ve onların tatbikine nezaretle mükellef altı «*tesmotet*» (thesmothète) ilâve edilmişti; ve bu muhtelif organların heyeti umumiyesi de, «*Arhontlar Meclisi*» ni teşkil ederlerdi. Keza eski taamül ve an'anelere sadık kalınarak «*Site*» ye dahil tâli birliklerin kırıllarının fikirlerine müracaat, onlarla istişarede bulunmak usulü de muhafaza olunmuş ve fakat «*Site*» kiralının da dahil bulunduğu bu «*Krallar Meclisi*» nin mahiyeti tamamen değiştirilmişti. Azâlarının adedi teksir edilen bu meclise, badema, ancak eski «*Arhont*» lardan ehliyet ve liyakat ile temayüz edenlerin iştirak edebilmeleri usulü kabul edilmişti. Böylece kendisinde âdetâ bir «*Âyân Meclisi*» mahiyeti bulunan bu müessesede, aynı zamanda bütün memurları kontrol edebilen siyasi bir meclis ve adam öldürme gibi muayyen bazı ağır cürümleri rüyete salâhiyettar kazaî bir organ sıfatı mevcuttu; ve kazaî hususat hakkında otuz bir âzâdan mürekkep olmak üzere bir heyet halinde «*Ares*» tepesi üzerinde içtima eden bu müessese «*Areopaj*» namını iktisap etmişti.

[33] *Crozat (Ch.)*. Âmme Hukuku dersleri, 1938, İstanbul, Sa: 51.

Robert Cohen, aynı eser, Sa: 24.

Gustave Fougères, aynı eser, Sa: 322 - 324.

«Öpatritler» in «Site» dahilinde husule getirdikleri bu tahavvül, daha evvelce de söylediğimiz vech üzere, kendilerinin hâkimiyetine istinat eyleyen Aristokratik bir hükûmete müncer olmuştu. Atina kiralının, kiralıyet devrinde haiz bulunduğu salâhiyetler parçalanmış; siyasî ve askerî iktidar ve otorite, Milâttan evvel yedinci asırda, kat'î olarak, birer sene müddetle intihap olunan dokuz «Arhont» a intikal etmişti. «Öpatritler» in bu Aristokratik hükûmeti karşısında kiralıyet artık kendi mevcudiyetini tamamen kaybetmiş ve bidayette muhafazaya muvaffak olduğu dinî salâhiyetler de bilâhare «Arhont» lardan birine geçmişti. Fakat, bu aristokratik hükûmet tarzı, «Attik» de asırlarca kendi mevcudiyetini muhafaza ve idameye muvaffak olmasına rağmen, halk ve köylüler için çok fena neticeler tevhit etmiş ve umumiyet itibarile fakirlerin ezilmesinden başka bir iş görememişti [34]. «Attik» de tahakkuk eden siyasî vahdet ve birlik, teessüs eden bu tarzı hükûmetle büyük bir tehlikeye sokulmuş oluyordu [35]. Köylüler, aldıkları borç paralarla çok fena vaziyetlere düşmüşler; toprakla alınıp satılan bir köle halini iktisap etmişlerdi. Günden güne fakirleşen halk ihtiyaç ve zaruretlerin tazyiki altında ezilmeğe başlamıştı. Fakirleşen ve nihayet muayyen bir sınıfın nüfuz ve idaresi altında inleyen halk, kendi vaziyetini ıslâh ve «öpatritler» in hukuk ve imtiyazatından bir kısmını elde etmek üzere mücadeleye girişmek mecburiyeti karşısında kalmış ve o zaman «Attik» sahillerinde ticaret ve gemicilikle zenginleşen ve fakat hiç bir siyasî nüfuz ve otoritesi bulunmayan «Paraliyen» lerle birleşerek «öpatritler» i tehdide başlamıştı. Vukubulan bu tarzda bir ittihat ile «Site» nin siyasî nüfuz ve idaresine hâkim bulunan «öpatritler» in imtiyaz ve salâhiyetleri büyük bir tehlikeye girmiş oluyordu. Bu vaziyet karşısında rakiplerile anlaşmayı kendi menfaatlerine uygun gören «öpatritler» in, mevcut müşkülli hal ve mücadeleye nihayet verilmesi lüzumunu hissetmelerinin neticesi, «öpatritler», «Paraliyenler», «Halk», «Köylü» sınıflarına mensup olanlar, Milâttan evvel 594 senesinde, «Solon» u (M. E. 640 — 558) kendilerine hakem olmak üzere müttefikan «arhont» intihap ederek ona yeni bir esas teşkilât meydana getirmek hususunda salâhiyeti tammeye bahşetmişlerdi [36]. Memleketini fırka ve

[34] Robert Cohen, aynı eser, Sa: 21.

[35] Qustave Fougères, aynı eser, Sa: 322.

[36] Robert Cohen, aynı eser, Sa: 34 ve müteakip. Tarih, aynı eser, Sa: 211 ve müteakip.

Qustave Fougères, aynı eser, Sa: 339 - 340.

sınıf mücadelelerinden kurtarmak isteyen «Solon» içtimaî, malî, iktisadî bir çok ıslâhat yapmış ve bu hususta muhtelif kanunlar meydana getirmişti. Yaptığı kanunlar Atina sitesinin siyasi ve içtimaî sisteminde çok faydalı ve mühim yenilikler husule getirmişti. Bilâ istisna bil'umum vatandaşların, «Site» nin mukadderatına hâkim «Halk Meclisi» ne (Eklezia) iştirak edebilecekleri esasını vazetmişti. Keza halk meclisinin mesaisini ve faaliyetini tanzim etmek, ona arzolanacak meseleleri, kanun projelerini hazırlamak için dört yüz âzâdan mürekkep diğer bir meclis daha tesis etmişti. Atina ahalisini servetlerine göre dört tribuya, zümreye (*phylai*) ayırmıştı. «Dört yüzler meclisi», ihdas edilen bu dört tribudan, zümreden her birinin intihap edeceği yüzer âzâdan tereküp edecekti [37]. Eski kaza müesseselerine, âzâları hiç bir fark gözetilmeksizin bil'umum Atinalılar arasından alınmış olan «Helie» namında siyasi ve hususî hususatı rüyete salâhiyettar yeni bir teşekkül daha ilâve edilmiş; ve bazı yüksek memurların kur'a ile intihap edilmesi usulü ileri sürülmüştü.

Aristokrasi sınıfı ile halkın menfaatlerini telife çalışan «Solon» un tesbit etmiş olduğu esasata göre, her vatandaşın çalışarak zengin olduktan sonra kendisine takaddüm eden sınıflara duhül ve yüksek mevkileri işgal edebilmesi mümkündür. Sınıflar arasında servet esasına dayanan bir tefrik olmasına rağmen, fertlerin yüksek sınıflara geçebilmeleri her zaman ihtimal dahilinde idi.

«Solon» un yapmış olduğu ıslâhat ve bu hususta tanzim edilen kanunlarla, Atina sitesine, halk lehine olmak üzere yeni bir istikamet ve bilhassa az çok demokratik yeni bir veçhe verilmiş oluyordu. Meydana getirdiği eserin payidar olmasını istiyen «Solon», yaptığı kanunları bir sütun üzerine hakettirmiş; ve gerek «Arhontlar» ve gerekse «Halk», tesbit edilen bu esasata yüz sene müddetle riayet edeceklerine yemin etmişlerdi [38].

Fakat, «Solon» un giriştiği bu teşebbüslerden tam bir muvaffakiyet te elde edilememiş, esaslı ve kat'î neticelere varılamamıştı. İttihaz olunan tedbirler, sınıflar arasındaki mücadeleleri tamamen ortadan kaldırmağa muvaffak olamamışlardı. Hattâ, Aristokrasi sınıfı ile halkın menfaatlerini telife çalışan «Solon», bu iki zümreden hiç

[37] *Tarih*, T. T. T. Cemiyeti tarafından, Cilt: I, Sa: 212 - 213.

Crozat (Çh.), aynı eser, Sa: 53 - 54.

Robert Cohen, aynı eser, Sa: 35 ve müteakip.

[38] *Qustave Fougères*, aynı eser, Sa: 342.

birinin memnuniyetine bile mazhar olamamıştı. Kendisinin çekilmesiyle beraber Atina sitesinde anarşi yeniden kendisini göstermiş; asiller, orta sınıf tacirler, çobanlar ve köylüler arasında sınıf mücadeleleri yeniden zuhur etmişti. «*Arhont*» intihabı hususunda, zuhur eden bu mücadelelerden dolayı bir anlaşma husule gelemediğinden, Atina sitesinin bir çok seneler «*Arhont*» suz bile kaldığı vakiydi.

c) Atina sitesinde zuhur eden bu mücadeleler, yeni bir siyasi sistem ve rejimin doğmasına sebebiyet vermişti. Filhakika, bu mücadelelerden istifade etmek isteyen, «*öpatritler*» sınıfına mensup «*Pisiztirat*» isminde birisi, halkın hukuk ve menfaatlerinin müdafii sıfatını takınarak onun itimat ve emniyetini kazanmağa muvaffak olmuş; ve halkın kendisine temin eylediği askerî kuvvete dayanarak Atina sitesinin mukadderatını kendi elleri arasına almıştı (Milâttan evvel 561) [39]. «*Site*» nin hâkimi olmasına ve Atinada «*İstibdat*» namı altında yeni bir rejim tesis etmesine rağmen, «*Pisiztirat*», yüksek idaresi sayesinde, kendisini halka sevdirmiş; halk lehine bir çok ıslâhat ve yenilikler icra etmiş; «*Solon*» tarafından vazedilen prensiplerin olgunlaşmasını mümkün kılmıştı. Tahakkukuna çalıştığı «*Halk için hükümet*» sistemile, halk nezdinde büyük bir şöhret kazanmış ve kendisinin Milâttan evvel 528 de ölümü bütün Atinalıları müteessir etmişti.

«*Pisiztirat*» ın ölümünü müteakıp oğulları «*Hippias*» ve «*Hippark*» da, babalarının tarzu hükümet ve siyasetine devam, ve demokratik esasata tamamen sadık kalmağa çalışmışlardı. Fakat, bilâhare, bunlardan «*Hippark*» ın Milâttan evvel 514 te öldürülmesi vaziyette bir değişiklik husule getirmiş ve «*İstibdat*» demokratik prensiplerin yerine tam ve hakikî mânâsile kaim olmuştu. Bu vaziyet Milâttan evvel 510 da «*Hippias*» ın iktidar mevkiini kaybetmesine kadar devam etmiş; ve istibdadın yerine «*oligarşik*» bir aksülâmel kaim olmuştu. Siyasî firkalar ve sınıflar arasında rekabet ve mücadeleler tekrar şiddetlenmeğe başlamış ve bu vaziyet iki sene kadar devam etmişti. Ve neticede halka büyük bir temayül gösteren ve kendisine halk içinde bir mesnet arıyan «*Alcméonide Clisthène*» namında bir aristokrat, Milâttan evvel 508 de, Atinalılar

[39] *Tarih*, aynı eser, Sa: 212 - 213.

Crozat (Ch.), aynı eser, Sa: 54.

Fougères, aynı eser, Sa: 353.

tarafından «Solon» un kanunlarını daha demokratik bir şekilde tadedilmek üzere vazifesine tadviz olunmuştu [40].

d) Atina sitesi, muhtelif sistem ve rejimleri tecrübe ettikten sonra artık kendi kendisini idare arzusunu izhar etmişti, ve bu arzu ve gayenin tahakkuku için de, «Klisten» e demokratik prensipleri tesis ve ihya ve bunların hâkimiyetini temin vazifesini tahmil eylemişti. Filhakika, demokratik esasata uygun olarak Atina sitesinin siyasi ve içtimai teşkilâtını islah [41] eden «Klisten», doğuş ve servet farkı olmaksızın vatandaşları yeni bir tasnife tâbi tutmuş ve vazettiği prensiplerle Atinanın siyasi tekâmül ve inkişafını itmam ve «Solon» un vazettiği prensiplerden mantikî neticelerin istihracı [42] hususuna büyük bir ihtimam göstermişti. «Solon» tarafından tesbit edilen dört zümrenin adedini ona çıkarmış ve bunun neticesi olarak yine «Solon» un teşkil eylediği «Dört yüzler Meclisi» nin tarzı teşekkül ve terekübünde de bir değişiklik husule getirerek her zümreden elli mümessil olmak üzere Dört yüzler Meclisinin yerine bir «Beş yüzler Meclisi» ikame etmişti. Beş yüzler Meclisinin âzâsı, tesbit olunan esasata göre, kur'a ile ve bir sene müddetle intihap olunurlardı; ve tekrar intihap edilmeğe de imkân yoktu [43].

«Klisten» in bu islahatı ile, Atina sitesi, az çok demokrasi rejimine girmiş oluyordu. Fertlerin yekdiğerine müsavâtı prensibi kabul olunmuş; ve Atinada cümhuriyet rejimi kendisini göstermeğe başlamıştı. Atina, demokrasi ile birlikte sulh ve refaha da kavuşmuş; «Met» muharebelerinde mühim bir rol oynıyarak siyasi bir nüfuz ve kudret iktisap eylemişti. Bilâhare vücude getirdiği «Delos» ittihadile de bahri bir imparatorluk halini almıştı. Vazedilen demokratik prensiplerin tatbik ve ikmaline «Ephialtès» zamanında da devam edilmiş; ve nihayet, «Perikles» (Milâttan evvel 499 — 429), bu prensiplerin filiyat ve tatbikat sahasında hâkimiyetini tamamen temin ve tahakkuka muvaffak olmuştu [44].

e) «Perikles» devrinde en yüksek seviyesine erişen demokrasi, kendisinin ölümünü müteakip çok çirkin entirikalara müncer olmuş,

[40] *Tarih*, aynı eser, Sa: 216 - 219; *Fougères*, aynı eser, Sa: 357.

[41] *Pierre Roussel*, *La Grèce et l'Orient*, Paris, 1938, Sa: 47 ve müteakip.

[42] *Robert Cohen*, aynı eser, Sa: 35 ve müteakip.

[43] *Pierre Roussel*, aynı eser, Sa: 48.

[44] *Crozat (Ch.)*, aynı eser, Sa: 56.

Pierre Roussel, aynı eser, Sa: 154 - 157.

demokrasi kendi mevkiini «*demagoji*» ye terketmişti. Atinalı vatandaşların hâkimiyeti, hakikatte, demagokların elleri arasında bir oyuncak olmuştu. Dahilde hâkim olan demagoji, demokrasinin hakiki menfaat ve fezailini ortadan kaldırmış ve bu vaziyet harici hâdiselerin inzimamile Atina sitesinin siyasi istiklâl ve mevcudiyetini de tehlikeye sokmağa başlamıştı. «*Perikles*» in teşebbüsile mukaddema milâttan evvel 445 senesinde «*Isparta*» sitesile yapılan otuz senelik sulh muahedesi, harici mücadelelerin ortadan kalkmasını temin edememiş; Milâttan evvel 431 den 404 e kadar devam eden *Peleponez* harbi, Isparta, tep ve Atina siteleri arasındaki mücadeleler ve bu sitelerden her birinin kendi lehine olarak Yunan ittihadını tahakkuk ettirmek arzuları, netice itibarile, kadim Yunanda daimî mücadele ve harp halini hâkim kılmışlardı. Tabiatile, diğer siteler gibi Atina sitesi de, bu mücadele ve muharebelerden tamamen bitkin ve yorgun bir halde bulunuyordu. İşte bu sıralarda bütün Yunanda tefevvukunu hâkim kılmak isteyen Makedonya kralı «*Filip*» (Milâttan evvel 359 — 336), kadim Yunanın içinde bulunduğu bu vaziyetten istifade ederek, Yunan sitelerini istilâ ve onları kendi hâkimiyeti altına almağa muvaffak olmuştu. Böylece diğer Yunan sitelerile birlikte Atina sitesi de kendi siyasi istiklâl ve muhtariyetini kaybetmiş; ve kadim Yunanda asırlarca hâkim olan «*Site*» rejim ve telâkkisi, ferdin «*Siteye*» bağlılığı, «*Site*» nin kıymet ve ehemmiyeti, her tarafta, tarihe karışmış bulunuyordu. Büyük «*İskender*» in ölümüyle Makedonya imparatorluğunun düçar olduğu vaziyet, Yunan sitelerine ve bu meyanda Atina sitesine de istiklâlini kazanmak hususunda bazı ümitler behşetmişse de bundan bir netice çıkmamış; Atina yine Makedonyalıların hâkimiyeti altında kalmıştı. İnhitat ve inkıraza doğru giden Atina, muahhar istiklâl mücadelelerinden de müsbet bir şey elde edememiş; ve Milâttan evvel yirmi yedide, bütün Yunanistanla birlikte, Romanın hâkimiyeti altına girmiş; ve kadim Yunanın, bütün sitelerile beraber «*Akaleli*» namı altında Romanın bir vilâyeti halini alması, Atina sitesinin siyasi ve tarihi mevcudiyetine de kat'î surette nihayet vermişti.

2. Atina Sitesinin demokratik siyasi teşkilâtı;

Oldukça uzun tarihi ve siyasi bir tekâmülü müteakip, muhtelif sebep ve hâdiselerin tesiri altında, Atina sitesi Milâttan evvel beşinci asrın ortalarına doğru demokratik bir merhaleye erişmiş bulunuyordu. Vatandaşlara intikal eden iktidar ve hâkimiyet, yekdiğerini it-

mam eyleyen müteaddit organlar ve muhtelif siyasi müesseseler tarafından istimal edilmekte idi.

a) «Site» nin demokratik teşkilâtına göre, teşrii kuvvet ve salâhiyet, vatandaşların heyeti mecmuasından terekküp eyleyen «*Halk Meclisi*» (*Eklezia*) nde idi. «Site» dahilinde askerlik hizmetini ifa eyleyen her vatandaş «*Halk Meclisi*» ne iştirak edebilirdi. Bu meclise dâhil bulunan vatandaşlar umumî bir meydanda toplanırlar; kanun teklif ederler ve bu hususta icap eden kararları ittihaz eylerlerdi. Müzakerata dinî bir merasimle başlanırdı. «*Halk Meclisi*» siteyi alâ-kadar eden bütün işlerin hâkimiydi. Kanunlar yapar; muahede, sulh, harp ilânı gibi muhtelif hususat hakkında karar verir; icraî organların faaliyetini kontrol ve mürakabe ederdi. Kararlar el kaldırmak veya gizli rey suretile ittihaz olunurdu [45].

Halk meclisine dâhil bulunan vatandaşların adedi yirmi bin kaddı. Yalnız, bunların hepsi meclisin faaliyetine iştirak etmezdi. İçtimaa iştirak eyleyen vatandaşlara yevmiye olarak bir «*obol*» Yunan parası ücret verilirdi. Bilâhare, dördüncü asrın ilk senelerinden itibaren, demokrat «*Agyrrhios*» un teşebbüsile, halk meclisinin faaliyetine iştirak eden vatandaşlara tediye olunan bu ücretin mikdarı iki ve daha sonraları üç «*obol*» a çıkarılmıştı. Böylece, bu tarzdaki bir tediye ile, bütün vatandaşlara halk meclisinin içtimalarına gelebilmek imkânı bahşedilmiş oluyordu. Hattâ, tediye olunan ücretin mikdar itibarile çoğaltılmasının filiyat ve tatbikat sahasında derhal tesiri görülmüş; ve halk meclisine iştirak eden vatandaşların adedi mukaddem devirlere nazaran çok fazla artmış ve içtimalar daha kalabalık ve daha hararetili olmağa başlamıştı [46].

b) Atina sitesinin demokratik teşkilâtında, ikinci siyasî bir organ olarak «*Beşyüzler Meclisi*» ni (*Bule*) görmekteyiz. Temsili bir meclis mahiyetini haiz bulunan «*Bule*», on zümreye, on tribüye ayrılan «Site» halkının, mensup olduğu tribülerin her birinden elli kişi olmak üzere kur'a ile her sene intihap edilen beş yüz âzâdan terekküp ederdi. «*Bule*», «*Halk Meclisi*» ne sunulacak sualleri hazırlar, «*Halk Meclisi*» nin vazifelerini, göreceği işleri tertip ve tanzim ederdi; ke-

[45] Salâhiyetleri hakkında bakınız: *Tarih*, T. T. T. Cemiyeti tarafından, Cilt I, Sa: 222; *Crozat (Ch.)*, Âmme Hukuku dersleri, 1938, İstanbul, Sa: 57; *Pierre Roussel*, *Lâ Grèce et l'Orient*, Paris, 1938, Sa: 284 - 286.

[46] *Pierre Roussel*, aynı eser, Sa: 285.

za, «Site» nin günlük işlerini ve malî hususatı rüiyet ve idare ve bu gibi işlerin icrasını kontrol ve mürakabe ederdi; ve her sene sonunda da, «Site» nin hakiki hâkimi bulunan «*Halk Meclisi*» ne, o sene zarfındaki faaliyeti hakkında izahat ve bu hususta tevcih olunan suallere cevap verirdi [47].

Yalnız, filiyat ve tatbikat sahasında bu beş yüz âzanın hep bir arada toplanıp çalışması bazı müşküller arzettiğinden, her tribüden seçilen elli âzadan her biri, sıra ile, muayyen bir müddet icrayı faaliyette bulunurdu. Bu suretle, beş yüzler meclisine mensup âzâlardan her birinin sene sonuna kadar meclisin faaliyetine bilfiil iştiraki temin edilmiş oluyordu [48].

c) «*Halk Meclisi*» tarafından yapılan kanunların tatbiki vazifesi, bir sene müddetle intihap olunmuş büyük memurlara, şeflere tevdi olunmuştu. Bu yüksek memurlar, bidayette ya kur'a ile veya intihap suretile seçilirlerdi. Fakat bu hususta daha ziyade hâkim olan intihap usulü idi. Kendilerinde icra organı sıfatı mevcut olan bu yüksek memurlar, «*Arhontlar*» ve «*Stratejler*» diye iki zümreye ayrılırlardı. Eski Atina kiralının vezaifini ifa eyleyen «*Arhontlar*» dokuz tane olup bunlardan biri «Site» nin reisliğini yapar, biri dinî merasime riyaset vazifesini ifa ve diğer biri de ordulara kumanda ederdi. Mütebaki altı «*Arhont*» ta kanun projelerini hazırlar, tanzim ederlerdi. Bu icra organlarının heyeti mecmuası «*Arhontlar hey'eti*» ni husule getirirlerdi.

«*Stratejler*» e gelince; bunların adedi ondu ve vazifeleri de, bilhassa Milâttan evvel beşinci asırdan itibaren, büyük bir ehemmiyet kazanmıştı. Bunlar Atina sitesinin haricî siyasetini idare, dahili inziyatın temin ve idamesini mürakabe, siyasi meclisleri içtimaa davet ederlerdi.

3. Atina Sitesinin sosyal teşkilâtı;

Atina sitesinin içtimai teşkilâtına göre halk muhtelif sınıflara ayrılmıştı. Hakiki otorite ve iktidar Atina halkının ancak küçük bir cüzüne aitti. Halkın heyeti mecmuası siyasi hak ve hürriyetlere mazhar kılınmamıştı. Hükümet işlerine iştirak edebilen, siyasi hak ve

[47] *Crozat (Ch.)*, aynı eser, Sa: 57.

Pierre Roussel, aynı eser, Sa: 287.

[48] *Tarih*, aynı eser, Sa: 222.

Crozat (Ch.), aynı eser, Sa: 57.

imtiyazları haiz bulunan yalnız muayyen ve mahdut bir zümre idi. «Site» dahilinde hâkim bulunan bu içtimaî vaziyet, Atinanın siyasi sistemine de tesir ederek bu rejimin kelimenin hakikî mânâsile «demokrasi» olarak tavsifini gayri mümkün kılmış; ve «demokrasi» diye tavsif olunan bu rejime, hakikatte «aristokratik» bir mahiyet bahşeylemişti.

Atina sitesinin sosyal teşkilâtına göre, halk, «*Vatandaşlar*», «*Metekler*» ve «*Esirler*» diye üç sınıfa ayrılmıştı. Siyasî faaliyete iştirak eyleyen, siyasî hak ve salâhiyetleri haiz bulunanlar ancak «*Vatandaş*» grubuna mensup olanlardı; ve bu sınıfa dahil olabilmek için de Atinalı ana ve babadan doğmuş olmak lâzımdı. Bunlar, adet itibariyle, «*Attik*» havalisinin yarım milyona yakın nüfusuna nazaran ancak yirmi bin, otuz bin kadarı bulurdu. Bu sınıfa mensup olanların vatandaşlık hak ve sıfatını kaybettikleri de vâkidi ve bu da her hangi bir vatandaşın şerefsizliği mucip bir fiilinden dolayı bir mahkûmiyete düşer olması halinde mevzuu bahsolurdu.

«*Metekler*» e gelince; bu isim «*Attik*» te ikamet eden yabancılara verilirdi; ve bunlar «*Attik*» ahalsinin ekseriyetini teşkil ederlerdi. Siyasî hak ve salâhiyetlerden, vatandaş sıfat ve ünvanından tamamen mahrum bırakılmışlardı. Adet itibarile yüz bini tecavüz eyleyen «*metekler*», vatandaşlara nazaran daha fazla vergi verirlerdi. Daha ziyade ticaret ve san'at erbabından bulunan «*metekler*», Atina ordusile donanmasında hizmet etmekle mükellefterler. Bu sınıfa mensup olan fertlerin, halk meclisinin kararile hakikî vatandaş sınıfına dahilü; siyasi imtiyaz ve salâhiyetlerden, «*Site*» hukuk ve imtiyazından istifade edebilmeleri de mümkündür. Nitekim, «*Klisten*», meteklerden bir çoklarını bu usule müracaat ederek «*Site*» hukukundan istifadeye teşebbüs eylemiş ve bu hususta muvaffakiyetli neticeler elde etmişti.

Atina ahalsinin üçüncü grubunu «*Esirler*» teşkil ederdi. Esir için hürriyet, siyasi hukuk ve salâhiyet kat'iyen mevzuubahs olamazdı. Gerek medenî, gerekse siyasi haklardan tamamen mahrum bulunuyorlardı. Ancak, ya bağı bulduğu efendisinin muvafakat ve rızasile veyahut ta halk meclisinin ittihaz edebileceği bir kararla, esir için şahsî hürriyetini iktisap edebilmek imkânı mevcuttu; ve bu takdirde, mensup olduğu «*Esirler*» sınıfından çıkararak «*metekler*» grubuna dahil olurdu.

«*Esir*» sınıfına mensup olanlar, ya esir olarak doğdukları için

veyahut ta fakir olmaları hasebile bu zümreye girerlerdi. Keza, harp, korsanlık gibi muhtelif suretlerle veyahut mahkeme kararile de esir menzilesine düşülebilirdi.

V.

Netice

Kadim Yunan siyasi müesseselerile teşkilâtı hakkında yaptığımız tetkikat acaba bizi ne gibi bir neticeye götürmektedir? Âmme hukuku sahasında muhtelif cephelerden kendisine büyük bir ehemmiyet atfedilen bu siyasi teşekkül ve teessüs hakkında ne gibi bir hüküm vermek lâzımdır?

Her şeyden evvel, kadim Yunan siyasi müesseselerile teşkilâtının arzettiği kıymet ve ehemmiyeti inkâr etmemek lâzımdır; yalnız, kadim Yunanlıların içtimai ve siyasi sahadaki müsmir faaliyetlerinin tarihin çok eski devirlerinde meydana getirdiği şayanı dikkat eserin kıymet ve ehemmiyetinin hakiki mahiyet ve derecesini tesbit hususunda da, bir çok yerlerde tesadüf ettiğimiz gibi, fazla ifrata gitmemek ve ona mübalâgalı bir mahiyet izafe eylememek icap eder. Muhtelif eserlerde demokrasinin en kâdim bir nümunei imtisali olmak üzere ileri sürülen eski Yunan siyasi teşkilâtı, hiç te üzerinde durulduğu ve kendisine atfolunduğu kadar çok büyük bir orijinalite ve ehemmiyeti haiz bulunmamaktadır.

Kadim Yunanlıların siyasi faaliyeti, umumî ve hususî hayatları ancak «Site» çerçevesi dahilinde inkişaf edebilmiş ve bunun haricine çıkararak tam mânâsile bir «devlet» meydana getirememiştir; bütün Yunan yarım adasına hâkim bir Yunan devleti vücade getirilememiştir; kadim Yunan siyasi teşkilâtının esasını, cevherini teşkil eyleyen «Site», hiç bir zaman daha geniş bir birlik halini iktisap edememiştir. Hiç bir zaman kadim Yunandaki siyasi teşekkül ve teessüs bugünkü anladığımız mânâda «devlet» kelimesile ifade olunamaz. Kadim Yunanın hiç bir devrinde kelimenin hakiki mânâsile «devlet» denilebilecek siyasi bir teşekkül ve teessüse tesadüf edilemez. Kadim Yunanda mevcut olan bugünkü mânâda «devlet» değil, tekâmülün, ihtiyaç ve zaruretlerin tabii bir neticesi olarak meydana gelen bir «Site» teşkilâtıdır; ve, «Site» de, nihayet, cemiyet halinde, toplu bir şekilde yaşamak mecburiyetinde olan ve bu mecburiyeti hisseden insanların muayyen bir teşkilâta bağlanmasından, muayyen ve mahdut bir arazi dahilinde aynı dil ve aynı dini telâkki-

yi haiz, aynı kanunlara, aynı esas teşkilâta tâbi fertlerden müteşekkil ufak bir birlikten ibaret bulunmaktadır. Kelimenin bugünkü ve modern mânâsile «devlet» denilen bir teşekküle tesadüf olunmadığı gibi buna tekabül eyleyen bir kelime ve tâbire de rastgelinmemektedir. İşte bundan dolaydır ki bugün âmme hukukunda istimal edilen «Devlet» tabirinin bu hususta kullanılmasında ve kadim Yunan siyasî teşekküllerinin bununla ifade edilmesinde büyük bir isabetsizlik mevcuttur.

Kadim Yunan «Site» lerinde dinî ve siyasî telâkkilerin yekdiğerile tamamen mezcedilmiş bulunmaları, «din» ve «site» mefhumlarının tamamen yekdiğerine tedahül etmiş olmaları, «Site» nin tevessü ve inkişaf ederek daha büyük birliklere münkalip olamamasında çok mühim roller oynamış; dinî telâkkiler fertlerin «Site» haricine çıkmalarına, daha büyük siyasî teşekküller vücude getirmelerine mühim bir engel olmuştur. Bilâhare dinî telâkkilerin umumîleşmesi, muhtelif «Site» lerde kudsiyeti kabul edilen ilâhların müşterek oluşu da vaziyette müsbet bir tahavvül husule getirerek bu iştirakin siyaset sahasına da intikalini temin edememiştir.

Fertlerin «Site» haricinde kendileri için hiç bir hukuk ve istatünün mevcudiyetini kabul etmemeleri de kadim Yunan «Site» sinin karakteristik vasıflarından birini teşkil etmektedir. Bundan dolaydır ki ferdin ancak «Site» dahilinde bir mevcudiyet iktisap edebileceği kabul edilmiş ve «Site» nin iktidar ve mevcudiyeti karşısında ferde hiç bir varlık ve üstünlük tanınmamıştır. «Atina» sitesinin Milâttan evvel beşinci asırda tahakkuka çalıştığı sureta demokrasi diye tavsif edilen rejim nisbeten istisna edilecek olursa, kadim Yunanda fert ve devlet ikiliği hiç bir zaman teessüs edememiştir. Fert, «Site» karşısında kendine has bazı hak ve salâhiyetleri haiz değildir. Ferdin «Site» dışında hiç bir mevcudiyeti yoktur. Fert kendi mevcudiyetini ancak «Site» dahilinde kazanabilmektedir; ve «Site» nin kendisine tanımış olduğu mahdut bazı hak ve salâhiyetleri de tamamen «Site» nin menfaatleriyle mukayyet ve onunla çenberlenmiş bulunmaktadır. «Site» nin menfaatlerinin mevzuubahs olduğu yerlerde ferdin menfaati mevzuubahs olamaz. Ferdin şahsî ve hususî menfaatleri «Site» nin menfaatleri dahilinde tamamen inhilâl eylemiş; ferd kendi mevcudiyetini «Site» nin hudutları dahilinde tamamen kaybetmiştir. Fert için, ancak «Site» ye mutlak bir tabaiyyet mevzuubahistir. «Site» nin mevcudiyeti karşısında fertlerin heyeti mecmuasından müteşekkil bir varlık kat'iyyen mev-

zuubahs değildir. «Site» dahilinde yaşayanların, topluluğun kendine has bir şahsiyeti haiz bulunduğu kabul edilmemiştir. «Site» dahilinde yaşayanlardan bazılarının «Vatandaş» sıfatını iktisap ve hükûmet işlerine iştirak edebilmeleri, ancak «Site» ye mensup ve ona dahil bulunmalarından dolayı mevzuubahs olabilmektedir. Vatandaşın haiz olduğu hürriyet, hak ve salâhiyetler, ancak «Site» nin menfaat ve faaliyetine uygun olduğu müddetçe bir kıymet ifade ederler. Tamamen «Site» nin menfaatleriyle tahdit edilmiş bulunan ferdin kendi şahsî hususâtı hakkında hürriyet ve serbestîsi, hak ve salâhiyeti mevcut değildir. «Site» nin fertlerin hususî ve umumî hayatlarına müdahalesine, hemen hemen bütün Yunan sitelerinde tesadüf olunmaktadır. Yalnız, sitelere ve muhtelif devirlere göre, bazı yerlerde ve bazı zamanlarda bu müdahale şiddetli ve bazı yerlerde ve devirlerde de nisbeten daha az vukubulmuştur. Mürakabe ve müdahale her yerde mevcuttur; hattâ ideal bir «Site» olarak zikredilen «Atina» da bile, muayyen bazı devirler istisna edilecek olursa, bu müdahaleye tesadüf edilmektedir. «Site» nin fertler üzerinde şedit nüfuz ve otoritesi, ferdin hak ve hürriyetini büyük bir tehlikeye sokacak kadar ileri gitmiştir. «Site» nin her şeye müdahale ve her şeyi mürakabesi ferdin «Site» karşısındaki mevcudiyetini hiç derecesine indirmiş ve ferdi bütün şiddetle «Site» ye bağlamıştır.

Kadim Yunanda, ferdin «Site» ye bağlılığı yanında, «Site» nin muhtariyet ve istiklâline de büyük bir ehemmiyet atfedilmiş ve bu vaziyet, kadim Yunanda daha geniş siyasi birliklerin ademi teessüsünde mühim rol oynayan sebeplerden biri olmuştur. «Site» nin muhtariyetini, mensup olduğu «Site» ye bağlılığı muhafaza arzu ve endişeleri «Site» lerin hudutlarının genişlemesine mâni olmuş; siteler arasında şedit mücadele ve muharebelerin zuhur ve temadisine sebebiyet vermiş; ve muhtelif sebeplerin tesiri altında yapılan «Peleponez» ve «Deloz» gibi ittihatlar da hiç bir müsbet, müsmir ve daimi bir netice doğuramamıştır.

Kadim Yunan sitelerinde tesadüf olunan siyasi teşkilâtta, bugünkü demokrat ve halkın hâkimiyetine dayanan sistemlerde müşahede eylediğimiz prensip ve vasıfları aramak, bulmak imkânsızdır. Bir çok eserlerde demokrasi rejiminin kaynağı olarak kadim Yunanlıların siyasi teşkilâtı bir misal ve örnek olarak gösterilmekte ve hattâ kadim Yunan «Cümhuriyet» leri tâbirinin sık sık istimal

edildiğine tesadüf olunmaktadır. Fakat, hakikati söylemek icap ederse, vaziyet hiç te bu şekilde değildir. Mevcut olan siyasî ve içtimai teşkilât, kelimenin hakikî mânâsile, halkın hâkimiyetini, demokrasi sistemini, fertlerin müsavattını, onların hak ve hürriyetlerini tahakkuk ettirmekten çok uzak bulunmaktadırlar. Grek sitelerinin siyasî teşkilâtının, iktidarın istimal ve icrasını sitenin ancak ufak bir zümresine tahsis eylediğini ve hattâ bu sitelerin en demokratik diye tavsif olunanlarında da vaziyetin bu şekilde olduğunu unutmamak lâzımdır. İktidar ve hâkimiyet fertlerin ancak muayyen bir cüzüne tahsis edilmiş, hükümet işlerine ancak muayyen bir zümre iştirak ettirilmiştir. Tam mânâsile halkın hâkimiyetine istinat eden, fertlerin heyeti mecmuasının «Site» nin siyasî işlerine iştirakini mümkün kılan bir sistem tahakkuk ettirilememiştir. Kadim Yunan sitelerinde hâkim olan siyasî sistemlerin hepsinde, ancak muayyen bir sınıf ve zümre siyasî hak ve salâhiyetleri iktisap edebilmiştir. Tatbik olunan muhtelif rejim ve sistemlerden hiç biri halkın siyasî faaliyete tamamen iştirakini mümkün kılamamıştır. Yaptığımız tetkikat, bize, Grek demokrasisinin en şaheseri olarak gösterilmesi mümkün «Atina» sitesinde dahi iktidarın ancak muayyen bir zümre tarafından istimal edildiğini, hakikî sistemin demokrasi değil, aristokratik bir rejim olduğunu göstermektedir; burada bile, fertlerin kâffesine, aralarında hiç bir fark gözetilmeksizin siyasî ve hukukî bir varlık tanınmamıştır. «Solon» nun yapmış olduğu ıslahat kat'î neticeler husule getirmediği gibi «Pisiztrat» ın demokratik teşebbüsleri de kendisinin ölümünden sonra payidar olamamıştır. Keza, «Klisten» in Milâttan evvel 508 de demokratik esasata uygun ıslahatı, «Atina» sitesinde siyasî hak ve hürriyetleri haiz vatandaşların adedini tezyit teşebbüsleri kendisinin ölümüyle beraber ortadan kalkmış, vatandaşlar arasında tam bir müsavattahakkuk ettirilmesi hususunda müsbet bir neticeye erişememişti. Yine bu kabilden olmak üzere, «Efiates» in ve «Perikles» in devirlerinde bile mevcut prensipler hakikî mânâsile demokratik bir rejimin tahakkukunu mümkün kılamamışlardır. Bu hususta yapılan ıslahat hiç bir zaman siyasî ve içtimai teşkilâtı ve mevcut sınıf farklarını ortadan kaldıramamış ve memlekette esaslı ve daimî bir sistemin teessüsünü mümkün kılamamıştır. Nitekim, «Perikles» in ölümünden sonra, demokrasi diye tavsif olunan sistemden eser bile kalmamış, memlekette demagoji ve demagoklardan mürekkep bir oligarşi tam mânâsile hâkim olmuştur. «Atina» sitesinde, Milâttan

evvel beşinci asırda, yani demokrasi rejiminin en mütakâmil bir merhaleye eriştiği söylenen bir devirde bile, site dahilinde mukim bulunan yarım milyona yakın ahalden ancak vatandaş sınıfına dahil yirmi bin kişi arasından muayyen şeraiti haiz olanların sitenin siyasî faaliyetine, halk meclisine iştirak edebilmeleri mevcut sistemin hakikî mahiyetini bütün canlılığı ile tebarüz ve takdir imkânını bahşetmektedir. Keza, diğer Yunan sitelerinde de aynı vaziyete tesadüf olunmaktadır; nitekim, siyasi hak ve salâhiyetleri haiz olanların, hükûmet işlerine iştirak edenlerin adedi «*Épidor*» da ancak yüz seksene ve «*Herakle*» de ise bundan daha az bir rakama baliğ olmakta idi; «*Tera*» ve «*Apolloni*» gibi yerler ise ancak çok mahdut kimselerden mürekep aileler tarafından idare edilirdi; «*Eritres*» ve «*Öbe*» şehirlerinde de iktidar küçük bir aristokratik klanın elleri arasında bulunuyordu [49]. Hattâ bazı sitelerde, meselâ «*Isparta*» da, koca site dahilinde hükûmet işlerine iştirak eden, siyasi hak ve salâhiyetleri haiz olan vatandaşların adedi Milâttan evvel üçüncü asırda yedi yüze ve daha sonraları iki yüze kadar tenezzül etmişti; vatandaşların, siyasi hakları haiz olanların adet itibarile azalmalarına rağmen sitenin idaresine yine bunlar hâkim olmuşlardı; bu hususta fetrlerin lehine bazı teşebbüslere girişenler, hükûmet işlerine iştirak edenlerin adedini tezyide çahşanlar derhal ölüm cezası ile tecziye edilmişlerdi. Sitenin siyasî idaresini kendi inhisarları altında tutan ve adetleri çok az bulunan bu vatandaşlar da, dahil buldukları sınıfın şedit disiplini altında «*Site*» nin idaresini ancak muayyen şeflere terketmek mecburiyetinde kalmışlardı; bunlar tarafından teşkil edilen halk meclisinin de (apella), hakikatte, hiç bir kıymet ve ehemmiyeti yoktu; kendisine arz ve teklif edilen kararları kabul etmekten başka bir şey yapmış değillerdi.

İşte kadim Yunan bütün faaliyetine ve bütün ehemmiyetine rağmen, aristokratik bir rejimin hudutlarını aşarak demokrasiye, tam mânâsile halkın hâkimiyeti prensibine erişememiştir. Kadim Yunan siteleri hakkında istimal ve onlara izafe olunan muhtelif mefhumları çok mahdut ve çok dar bir mânâda nazarı itibare almak icap eder. Âmme hukuku tarihinde kendine mahsus bir mevki olan kadim Yunan sitelerinin siyasî teşkilâtının hakikî mahiyetini tavsif ve tesbit hususunda ifrata düşmemek, bu teşkilâtı ona daha

[49] Bu hususta bakınız: *Fustel de Coulanges*, *La Cité Antique* 1. IV, ch. IV ve ch. XIII.

yakın ve daha isabetli kelimelerle ifade eylemek ve bu sitelerin siyasi müesseselerini bugünkü modern ve demokratik müesseselere teşbih ve onlarla mukayese etmemek lâzımdır.

Doçent Dr. Recai G. Okandan

BİBLİYOGRAFİ

- ARİSTOTE : Constitution d'Athènes, 1930, Paris.
- BARBAGALLO (C.): Le déclin d'une civilisation ou la fin de la Grèce antique, Paris, 1927, Fransızcaya tercüme eden : G. Bourgin.
- BLUNTSCHLI : Théorie générale de l'Etat.
- BRÉHIER : La Royauté homérique et les origines de l'Etat en Grèce, (Revue historique, Cilt 84 ve 85).
- CAVAIGNAC (E.) : Sparte (Revue de Paris, 1912, Cilt 5, Sa: 331 - 351).
- COHEN (R.) : Athènes, Une Démocratie, Paris.
- COHEN (R.) : La Grèce et l'hellénisation du monde antique, Paris 1934.
- CROISSET (A.) : Les Démocraties antiques, Paris, 1909.
- CROZAT (Ch.) : Âme Hukuku dersleri, 1938, İstanbul.
- FOUGERES (Q.) : Athènes, Paris, 1923.
- FOUGERES (Q.) : Les premières civilisations, Paris, 1938.
- FRANCOTTE (H.) : Histoire Politique de la Grèce ancienne, 1922, Bruxelles.
- FUSTEL DE COULANGES : La cité antique, Paris, 1864.
- FUSTEL DE COULANGES : Recherches sur le droit de propriété en Grèce, Paris, 1891.
- GLOTZ (G.) : La cité Grèque, Paris, 1928.
- GLOTZ (G.) : La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce, Paris, 1904.
- GLOTZ - ROBERT COHEN : Histoire Grèque, Paris, 1925.
- HAMELIN (A.) : Le système d'Aristote, Paris, 1920.
- HATZFELD (J.) : Histoire de la Grèce ancienne, Paris, 1931.
- JANNET (CL) : Les institutions sociales et le droit civil à Sparte, Paris, 1880.
- JARDE (A.) : La formation du peuple Grec, 1923, Paris.
- MARCEL DE LA BIGNE DE VILLENEUVE : Traité général de l'Etat, Paris, 1929, Cilt: 1.
- MOSCA (G.) : Histoire des doctrines politiques, 1936, Paris.
- ROUSSEL (P.) : La Grèce et l'orient, Paris, 1938.
- SCHOEMANN : Antiquités Grèques, Paris, 1882 - 1885, 2 cilt, (Fransızcaya tercüme eden: Galuski).
- TARİH : T. T. T. Cemiyeti tarafından, birinci cilt.